

Behoud de cultuurhistorische waarden

in de wijken van 1960-1980

M.M.P. Helderma Bba
augustus 2008

Behoud de cultuurhistorische waarden

in de wijken van 1960-1980

Auteur: Mariska Helderma
Studentennummer: 1586874
Plaats: Hoorn
Datum: augustus 2008
Betreft: Afstudeeropdracht
Schoolinstelling: Rijks Universiteit Groningen
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Master Vastgoedkunde
Begeleider: Prof. dr. E.F. Nozeman

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
1. Onderzoeksopzet	5
1.1 Aanleiding	5
1.2 Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie	6
1.3 Probleem-, doel- en vraagstelling	7
1.4 Methodologie	7
1.5 Leeswijzer	8
1.6 Conceptueel model	8
2. De betekenis van stedenbouw	10
2.1 Definities	10
2.2 Belang stedenbouw	11
2.3 Behoud stedenbouw	11
2.4 Conclusie	14
3 Stedenbouw in de periode 1960-1980	15
3.1 Stedenbouwkundige periode 1960-1970	15
3.2 Stedenbouwkundige periode 1970-1980	17
3.3 Conclusie	19
4. Theorie behouden stedenbouwkundige kwaliteiten	21
4.1. Cultuurhistorische analyse methode	21
4.2 Toepassing cultuurhistorische waarden	26
4.2.1 <u>Sturingsmogelijkheden gemeenten</u>	26
4.2.2 <u>Intergratie cultuurhistorische waarden bij ontwikkeling</u>	28
4.3 Conclusie	30
5. Resultaten en discussie	31
5.1 Resultaten	31
5.1.1 <u>Cultuurhistorische waarden Grote Waal</u>	31
5.1.2 <u>Te behouden cultuurhistorische waarden</u>	32
5.2 Discussie	35
5.2.1 <u>Uitvoering methode</u>	35
5.2.2 <u>Evaluatie methode</u>	35
5.2.3 <u>Toepassing resultaten op jaren 60 en 70 wijken</u>	36
5.3 Conclusie	37
Conclusie en aanbevelingen	38
Bronnenlijst	40
Interviewlijst	42
Bijlagen	
I Evaluatie methodes VNG, Steenhuis en De Lijn	
II Cultuurhistorische analyse Grote Waal te Hoorn	
III Luchtfoto's	
IV Ontwikkelde methode cultuurhistorische waarden	
V Vragen lijst interviews	

Samenvatting

Het vernieuwen van de vroeg naoorlogse wijken is op dit moment een aandachttrekkend onderwerp. Veel van de “Vogelaar wijken” die door de minister Vogelaar zijn aangewezen zijn vroeg naoorlogse wijken. Het vernieuwen van de wijken die in de periode daarna zijn gebouwd, 1960-1980, nog nauwelijks. Deze wijken zijn echter ook op een leeftijd dat de bebouwing dusdanig verouderd dat deze vragen om grootonderhoud. Ook groeit het verschil tussen de kwaliteitseisen van de jaren 60 en 70 en die van vandaag de dag. Daarom moet er nu naar deze wijken worden gekeken, voordat de kwaliteit van de wijk zo slecht wordt dat sloop als enige (rendabele) optie wordt gezien. Sloop heeft tot gevolg dat de cultuurhistorische waarden verdwijnen en dit is niet wenselijk. Cultuurhistorische waarden zijn *de stedenbouwkundige kwaliteiten/elementen van een wijk die het sociaal-economische, technische en/of ontwerp (gedachte)stromingen van een bepaalde periode representeren en de wijk een identiteit geven*. De belangrijkste redenen om cultuurhistorische waarden te behouden, zijn tweeledig. Allereerst geeft het identiteit aan een wijk. Voorts representeert het een stuk Nederlandse en lokale geschiedenis. Herstructureringen vinden vandaag de dag plaats aan de hand van de drie pijlers economisch, sociaal en fysiek. Hieraan dient te worden toegevoegd de cultuurhistorische waarden, anders verdwijnen deze onopgemerkt.

Dit alles heeft geresulteerd in de volgende doelstelling voor het onderzoek “het verwerven van inzicht in de wijze van behoud van cultuurhistorische stedenbouwkundige elementen in de grote stadsuitbreidingen van de periode 1960-1980”. Met de bijhorende vraagstelling “wat zijn de bijzondere stedenbouwkundige elementen in de grote stadsuitbreidingen van de periode 1960-1980” en “hoe kunnen deze worden behouden bij (her)ontwikkelingen”.

Het antwoord op de vraagstelling is dat de wijken uit de periode 1960-1980 als geheel van cultuurhistorische waarde zijn, ze representeren als geheel de periode waarin ze zijn gebouwd. Echter complete wijken behouden zoals die zijn gebouwd is niet realistisch. De wensen en eisen die worden gesteld aan woningen en woonomgeving veranderen. Dat is één van de redenen voor herstructurering. De kwaliteit van de woningen en woonomgeving voldoet niet meer aan de huidige wensen en eisen, waardoor de vraag naar woningen in de wijk daalt en de wijk fysiek, economisch en sociaal onaantrekkelijk wordt. De wijzigingen in deze wijken dienen dus de sociale, economische en fysieke aspecten van de wijk te verbeteren en de cultuurhistorische waarden niet of zo min mogelijk aan te tasten.

Wijzigingen die kunnen worden toegepast zijn:

- Goed isoleren van de woningen middels vloer-, muur- en dakisolatie en dubbel glas;
- Bij de eengezinswoningen uitbouw plaatsen die past bij de (architectuur)stijl van de buurt en de woning;
- Liften plaatsen bij portiekflats;
- Meergezinswoningen geschikt maken voor senioren;
- Verspreid huurwoningen verkopen tot een aandeel van 30%;
- Het verhoogd loopniveau gebruiksvriendelijk en doelmatig maken, dat het ergens naar toe lijdt;
- Onderscheid maken tussen stoep, parkeren en de weg door divers kleurgebruik in de bestrating;
- Het openbaar groen vernieuwen en daarna een fonds oprichten voor het onderhoud er van;
- Bij de woonerven iets meer parkeerplaatsen realiseren;
- Onderscheidende elementen accentueren.

Wanneer grootschaliger ingrepen nodig zijn in de wijk om fysieke, economische en of sociale redenen, dienen in ieder geval de volgende elementen te worden behouden in de wijk om de cultuurhistorische waarden van de periode 1960-1980 te waarborgen:

- De stedenbouwkundige opzet, de structureringen van woonblokken, openbare ruimte, groen en water ten opzichte van elkaar of te wel de indeling van de wijk. Wanneer de opzet, de stempels en bloemkoolstructuur, behouden wordt blijft de sfeer van de wijk voor een belangrijk deel hetzelfde. Ook als bepaalde bouwblokken verdwijnen voor nieuwe bouwblokken;
- De architectuurstijl, van de jaren 60 de rechthoekige composities en van de jaren 70 de opbouw van elementen en mix van ontwerpen. Het gaat hierbij voornamelijk om de uitstraling van de buitenkant. De binnenkant kan geheel worden gerealiseerd naar huidige wensen;

- De meergezinswoningen in het wijkdeel van de jaren 60. Deze woningen en de bijhorende openbare omgeving zijn zeer kenmerkend voor de jaren 60 en zeer geschikt te maken voor de snel groeiende groep senioren.

De gemeente kan ervoor zorgen dat de cultuurhistorische waarden behouden blijven, dat ontwikkelaars en corporaties deze aspecten respecteren. Hiervoor zijn verschillende instrumenten. De eerste generatie instrumenten, gebaseerd op wetgeving, zijn het bestemmingsplan, de welstandsnota, het beeldkwaliteitsplan, de structuurvisie en subsidieregelingen. Door middel van de eerste vier instrumenten kunnen de cultuurhistorische waarden worden vastgelegd, aan de eerste drie dienen bouwplannen te worden getoetst. Andere instrumenten om de cultuurhistorische waarden te behouden zijn via contract/afsprakenvorming als intentieovereenkomsten, persoonsgerichte instrumenten als mediation en communicatie als presentaties en exposities.

Wanneer de gemeente de cultuurhistorische waarden beschermt en de wijzigingen dusdanig worden aangepakt, blijven de cultuurhistorische waarden behouden. De herkenbaarheid, de onderscheiding, de identiteit en de saamhorigheid, die cultuurhistorische waarden geven aan een wijk, blijven hiermee behouden. Dit maakt dat bewoners hun buurt/wijk waarderen, wat ook terug te zien is bij herstructureringsopgaven. Wanneer herstructurering plaats vindt met behoud van de cultuurhistorische waarden zal er veel minder weerstand zijn. Wanneer de cultuurhistorische waarden echter verloren gaan duurt het een lange tijd voordat de nieuwe elementen dezelfde waarde hebben als de vorige. Tevens blijft bij het behouden van de cultuurhistorische waarden de geschiedenis van de Nederlandse volkshuisvesting, de stedenbouw en van de stad zelf behouden.

Hoewel de wijken uit de periode 1960-1980 dezelfde stedenbouwkundige elementen hebben, zijn er ook verschillen tussen de wijken op economische, fysieke, sociale en wijk specifieke aspecten. De uitkomsten van het onderzoek kunnen daarom niet zomaar zonder meer worden omgezet in gemeentelijk beleid. De betreffende wijk dient eerst nader te worden geanalyseerd. Dit kan middels de ontwikkelde methode van dit onderzoek. De methode bestaat uit 24 vragen en 14 te maken kaarten. De aspecten economisch, fysiek en sociaal worden ook in deze methode behandeld, alleen niet diepgaand. Mocht uit de analyse blijken dat deze drie aspecten om nader onderzoek vragen, kunnen deze daarna nog worden onderzocht op de normale wijze. Voor gemeenten is het tevens aan te bevelen om de analyse te laten uitvoeren door een team van mensen, opgebouwd met mensen uit de gemeente en gespecialiseerde mensen. Verder is het verstandig om de analyse zo vroeg mogelijk uit te voeren, dan heeft het de grootste slagingskans dat de cultuurhistorische waarden goed kunnen worden ingepast. Ook is het goed om in het gemeentelijk beleid de gemeentelijke visie op te nemen over de positie van cultuurhistorische waarden in het algemeen. Wanneer er laagconjunctuur is moet er rekening mee worden gehouden dat partijen minder geneigd zijn om cultuurhistorische waarden mee te nemen. Ze willen zo goedkoop mogelijk het project afronden op vertrouwde wijze. De ontwikkelaars en corporaties wijzen op de meerwaarde van het integreren/respecteren van de cultuurhistorische waarden voor hun, kan helpen.

1. Onderzoeksopzet

In dit hoofdstuk wordt behandeld waarom en hoe voorliggend onderzoeksverslag tot stand is gekomen.

1.1 Aanleiding

Het vernieuwen van de vroeg naoorlogse wijken is een aandachttrekkend onderwerp. Het vernieuwen van de wijken die in de periode daarna zijn gebouwd nauwelijks. (Steeg, 2007)
Met dit onderzoek wordt hierin verandering gebracht. In dit onderzoek wordt gekeken naar de periode 1960-1980. Er wordt gekeken naar de grootschalige bouw buiten de oorspronkelijke steden van die periode, de stadsuitleg. Het gaat om wijken waarbij de stedenbouwkundige theorieën van dat moment echt een rol konden spelen bij de ontwikkeling. Het betreft wijken waarbij voor een groot deel dezelfde externe omstandigheden een belangrijke rol speelden zoals subsidieregelingen en de overloop vanuit andere grote steden. In deze wijken is voornamelijk sociale woningbouw tot stand gebracht. Dit heeft tot gevolg dat er een éézijdige bevolking is komen wonen met weinig koopkracht. Dit heeft zijn effect op de wijken die langzaam beginnen te verouderen. Gemeenten krijgen daarom steeds vaker aandacht voor deze wijken naast de vroeg naoorlogse wijken. Er worden in deze wijken ook steeds vaker kleine (nieuwbouw) projecten gestart. Dit gebeurt op invullocaties of hiervoor worden een paar “oude” woningen gesloopt. Voornamelijk wordt echter nog gekozen voor grootonderhoud aan de panden. In een enkele gemeente wordt al gekozen voor een grootschalige aanpak (bv Groningen-Vinkhuizen). Maar bij al deze verschillende soorten projecten is weinig aandacht voor de (bijzondere) oorspronkelijke stedenbouwkundige kenmerken van de wijk.

Over het erkennen en behouden van de stedenbouwkundige waarden van/in oude wijken is de laatste jaren een strijd gaande (Feddes, 2003). Het rijk heeft in de verschillende nota's en rapporten zijn standpunt ingenomen. Bij herstructurering moet rekening worden gehouden met de cultuurhistorische waarden van de wijk. Om als gemeente in aanmerking te komen voor het ISV (Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing) dient een plan van aanpak te worden gemaakt waarbij de cultuurhistorische waarden worden meegenomen. Het is te verwachten dat gemeenten bij herstructurering dan ook rekening houden met de cultuurhistorische waarden. Toch zijn veel partijen van mening dat er niet goed noch bewust wordt omgegaan met de cultuurhistorische waarden. Zelfs de verantwoordelijke ministeries concluderen dit. Gemeenten, woningbouwcorporaties en ontwikkelaars zouden niet weten hoe ze de cultuurhistorische waarden van een wijk moeten analyseren en de uitkomsten vervolgens betrekken bij herstructurering. Er zijn ook partijen die het behouden van cultuurhistorische waarden en het beleid van het rijk dienaangaande onjuist vinden. Ze zien het als weemoed, die voornamelijk vanuit de babyboomgeneratie afkomstig is (Feddes, 2003).

De bovengenoemde discussie gaat in de praktijk voornamelijk over de vroeg naoorlogse wijken van 1945-1960. Wijken uit de periode 1960-1980 worden in de betreffende literatuur niet behandeld. Terwijl die discussie ook relevant is voor de wijken van 1960-1980. Deze wijken zijn gebouwd naar aanleiding van het groeikernenbeleid. Er is tot nu toe heel weinig onderzoek naar deze wijken gedaan en er is weinig over geschreven. Dat stellen bijvoorbeeld Van der Steeg en Maarse van het bureau Middelkoop (2007). Het bureau is daarom in 2005 gestart met een studie naar de huidige toestand van deze wijken (Steeg, 2007). Hun conclusie is, dat er meer aandacht moet komen voor de laat naoorlogse wijken omdat ze anders (ook) afglijden (Steeg, 2007).

In dit onderzoek richt de aandacht zich voornamelijk op de bijzondere stedenbouwkundige waarden van stadsuitlegwijken uit de periode 1960-1980. Wat maakt die wijken bijzonder en herkenbaar, wat zijn de cultuurhistorische waarden? Van belang hierbij is hoe je die cultuurhistorische waarden ook kunt behouden. Het erkennen en behouden van cultuurhistorische waarden wordt in dit onderzoek namelijk wel van belang gevonden. Er gaat namelijk een tijd overheen voordat een bepaalde bouwperiode cultuurhistorisch wordt gewaardeerd. In het verleden zijn ook al veel mooie historische gebouwen gesloopt, waarvan men achteraf spijt kreeg. Het verouderingsproces van vastgoed verloopt steeds sneller en panden worden steeds sneller afgeschreven (Roling, Kuipers, Appel, 2006). Dit resulteert erin dat panden ook steeds eerder worden gesloopt. Dit heeft tot gevolg dat er straks in de bebouwde omgeving een bepaalde stedenbouwkundige periode niet meer herkenbaar of zelfs niet meer

terug te vinden is. Het is daarom van belang dat er van elke stedenbouwkundige periode delen worden behouden. Op die manier kan men in de toekomst de stedenbouwkundige ontwikkelingen blijven waarnemen, niet alleen in de boeken maar ook in de praktijk. In dit onderzoek wordt onder cultuurhistorische waarden verstaan: *de stedenbouwkundige kwaliteiten/elementen van een wijk die de sociaal-economische, technische en/of ontwerp (gedachte)stromingen van een bepaalde periode representeren en de wijk een identiteit geven.*

Er zijn verschillende redenen waarom in dit onderzoek de periode 1960-1980 centraal staat. Over de periode 1945-1960 is al veel bekend en er is veel aandacht voor. Een extra onderzoek naar wijken van deze periode heeft geen toegevoegde waarde. Wel kunnen er lessen worden geleerd uit de theorie en aanpak van deze wijken. Hiervan wordt ook gebruik gemaakt in dit onderzoek. De reden dat de focus van het onderzoek niet op de periode na 1960-1980 ligt, hangt samen met de jonge leeftijd van deze wijken. Hoewel 25 jaar wel de termijn is waarbij grootonderhoud vaak wordt uitgevoerd aan onroerend goed, is het geen ramp als dat nog wat wordt uitgesteld. Het onroerend goed is nog niet zo erg verouderd dat het echt problemen oplevert. Ook zijn de omstandigheden anders. Locaties voor nieuwbouw worden anders gekozen en hebben andere kenmerken. In de periode 1960-1980 werden de nieuwe wijken vooral gebouwd buiten de grote steden bij de zogenoemde groeikernen. Daar was ruimte om royaal en groen te wonen. Vanaf 1980 richt het beleid zich weer op de stad. In de “Structuurschets stedelijke gebieden” van 1983 wordt een nieuw verstedelijkingsbeleid ingezet (Ekkers, 2006). De nadruk komt te liggen op concentratie in plaats van gebundelde deconcentratie. De beleidsperiodes die in de verschillende bronnen worden onderscheiden lopen onderling nogal uiteen. Echter in de meeste geraadpleegde bronnen wordt de verdeling van de decennia aangehouden. Daarom is voor het onderzoek gekozen voor de periode 1960-1980.

1.2 *Wetenschappelijke en maatschappelijk relevantie*

Het wetenschappelijke doel is om tot theorievorming te komen over hoe wijken van 1960-1980 te analyseren zijn op cultuurhistorische waarden en hoe hiermee om te gaan bij herstructurering. Wetenschappelijke relevantie wordt verkregen door met het onderzoek uitspraken te doen over de toepasbaarheid van bestaande theorieën over vroeg naoorlogse wijken op wijken uit de periode 1960-1980. Dit levert inzicht in het toepassingsgebied van deze theorieën en in welke opzichten deze (eventueel) moet worden aangepast en/of uitgebreid.

Het maatschappelijke doel is inzicht te bieden aan gemeenten, woningbouwcorporaties en ontwikkelaars wat cultuurhistorische waarden kunnen zijn van wijken uit 1960-1980 en hoe hiermee om te gaan bij herstructurering. Er is nog weinig onderzoek gedaan naar wijken uit 1960-1980, de focus van de verschillende beleidsniveaus ligt voornamelijk op de vroeg naoorlogse wijken. Daarnaast maken verschillende partijen zich zorgen over het verdwijnen van cultuurhistorische waarden in de naoorlogse wijken. Ondanks de nadruk vanuit het rijk dat de cultuurhistorische waarden in de wijken aandacht verdienen lijkt het in de praktijk niet goed van de grond te komen. In de meeste gemeenten is er te weinig aandacht voor cultuurhistorische waarden bij herstructurering of weten niet hoe ze deze moeten integreren. (Rijksmonumentenzorg, 2000) Dit is ook terug te zien bij herstructurerings als in de Bijlmer, daar is nog maar zeer weinig terug te zien van de oorspronkelijk stedenbouwkundige waarden. Met dit onderzoek wordt inzicht verschaft aan die gemeenten en de daarmee samenwerkende corporaties en ontwikkelaars.

De relatie van het onderzoek met vastgoed is dat herstructurering van wijken grote invloed heeft op de waarde(ring) van het vastgoed in de wijk. Daarmee heeft het ook invloed op de ontwikkelende en beherende partijen ervan. Het onderzoek biedt hen kennis hoe met herstructurering om te gaan en gemeentes te ondersteunen in het proces.

Het onderzoek onderscheidt zich op verschillende punten van andere eerder uitgevoerde onderzoeken. Ten eerste is de tijdsperiode anders, geen enkel onderzoek heeft gekeken naar de cultuurhistorische waarden van wijken uit de periode 1960-1980. Verder wordt voor het analyseren van de cultuurhistorische waarden een nieuwe methode toegepast die is samengesteld uit verschillende bestaande methodes. Daarna wordt er, in tegenstelling tot de meeste andere onderzoeken, ook gekeken naar de toekomst. Hoe kunnen de cultuurhistorische waarden in de praktijk worden behouden bij

herontwikkeling en wat kan de gemeente er aan doen. Een soort toekomstplan voor de wijken uit de periode 1960-1980.

1.3 Probleem-, doel- en vraagstelling

De probleemstelling van dit onderzoek luidt als volgt : er wordt bij herontwikkeling van wijken uit de periode 1960-1980 weinig tot niet gekeken naar de cultuurhistorische waarden van de wijk. Dit heeft als gevolg het risico dat de cultuurhistorische waarden verdwijnen, waarden die van belang zijn voor de identiteit en historie van de wijk en de stedenbouwkundige geschiedenis van Nederland.

Doelstelling van dit onderzoek is:

Het verwerven van inzicht in de wijze van behoud van cultuurhistorische stedenbouwkundige elementen in de grote stadsuitbreidingen van de periode 1960-1980.

De vraagstelling van dit onderzoek is:

- 1 Wat zijn de bijzondere stedenbouwkundige elementen in de grote stadsuitbreidingen van de periode 1960-1980.
- 2 Hoe kunnen deze worden behouden bij (her)ontwikkelingen.

De bijhorende deelvragen zijn:

1. Wat wordt verstaan onder stedenbouw, stedenbouwkundige structuur en stedenbouwkundige elementen;
2. Wat is het belang van stedenbouw en stedenbouwkundige structuur en elementen;
3. Welke stedenbouwkundige stromingen waren er in de periode 1960-1980;
4. Welke theorieën zijn er over het analyseren en behouden van cultuurhistorische waarden (van vroeg naoorlogse wijken) bij herstructurering;
5. Kan van deze theorieën een nieuwe methode worden samengesteld om toe te passen op wijken van de periode 1960-1980;
6. Komt de stedenbouw van een typische wijk uit deze periode, de Grote Waal te Hoorn, overeen met de kenmerken zoals geschetst in de literatuur;
7. Wat zijn de cultuurhistorische waarden van de wijk Grote Waal;
8. Welke cultuurhistorische waarden van de Grote Waal dienen te worden behouden en hoe;
9. Is de nieuwe ontwikkelde methode volledig en toepasbaar op wijken van de periode 1960-1980;
10. Is de stedenbouwkundige opzet van de Grote Waal vergelijkbaar met andere uitbreidingswijken uit de periode 1960-1980;
11. Welke adviezen kunnen worden gegeven om cultuurhistorische waarden te behouden in de wijken uit de periode 1960-1980.

1.4 Methodologie

Bij dit onderzoek is sprake van een beschrijvend en een verkennend onderzoek. Bij het beschrijvend onderzoek gaat het om een nauwkeurige beschrijving van wat zich voordoet op een bepaald gebied, volgens een bepaalde vooraf gegeven systematiek. Hierbij wordt niet gestreefd naar verklaringen, relaties, theorieën of het formuleren van hypothesen. Dit is tevens ook het nadeel van een beschrijvend onderzoek. Het levert geen uitkomst die kan worden getoetst. (Baarda & De Goede, 2001) Het eerste gedeelte van het onderzoek is beschrijvend. Echter vanaf hoofdstuk 4 heeft het verslag meer het karakter van een verkennend onderzoek. Kenmerkend voor een verkennend onderzoek is het ontwikkelen en formuleren van een hypothese of theorie. Er is nog beperkte informatie over het onderzoek. Er zijn ideeën over verbanden maar geen zekerheid. De werkwijze wordt van tevoren niet vastgelegd, wat tot gevolg heeft dat het onderzoek een proces is van vallen en opstaan. Het nadeel hiervan is dat het onderzoek beperkt controleerbaar is hetgeen invloed heeft op de betrouwbaarheid van het onderzoek. (Baarda & De Goede, 2001)

De deelvragen worden in het onderzoek beantwoord in de volgorde zoals eerder is aangegeven.

De deelvragen 1 tot en met 5 worden beantwoord op basis van bestaande literatuur.

Voor deelvragen 6 tot met 8 wordt de methode van deelvraag 5 getoetst op de wijk de Grote Waal te Hoorn. Hiervoor worden alle archiefdocumenten van de wijk bestudeerd, wordt gesproken met diverse (ex) medewerkers van de gemeente Hoorn en wordt de wijk bezocht. Deelvraag 6 en 7 worden

beantwoord middels deze uitkomst en die van deelvraag 3. Deelvraag 8 wordt beantwoord aan de hand van de uitkomsten van deelvraag 4, 6 en 7.

Deelvraag 9 wordt beantwoord op basis van de uitkomsten van de deelvragen 5 tot met 7.

Deelvraag 10 wordt beantwoord op basis van de uitkomsten van de deelvragen 3 en 6 en het bekijken van andere wijken uit de periode 1960-1980.

Deelvraag 11 wordt beantwoord op basis van de uitkomsten van de deelvragen 4, 8 en 10.

1.5 Leeswijzer

	Titel	Behandelde deelvragen
Hoofdstuk 1	Onderzoeksopzet	
Hoofdstuk 2	De betekenis van stedenbouw	Deelvraag 1 en 2
Hoofdstuk 3	Stedenbouw in de periode 1960-1980	Deelvraag 3
Hoofdstuk 4	Theorie behouden stedenbouwkundige kwaliteiten	Deelvraag 4 en 5
Hoofdstuk 5	Resultaten en discussie	Deelvraag 6 tot met 11
Hoofdstuk 7	Conclusie en aanbevelingen	

1.6 Conceptueel model

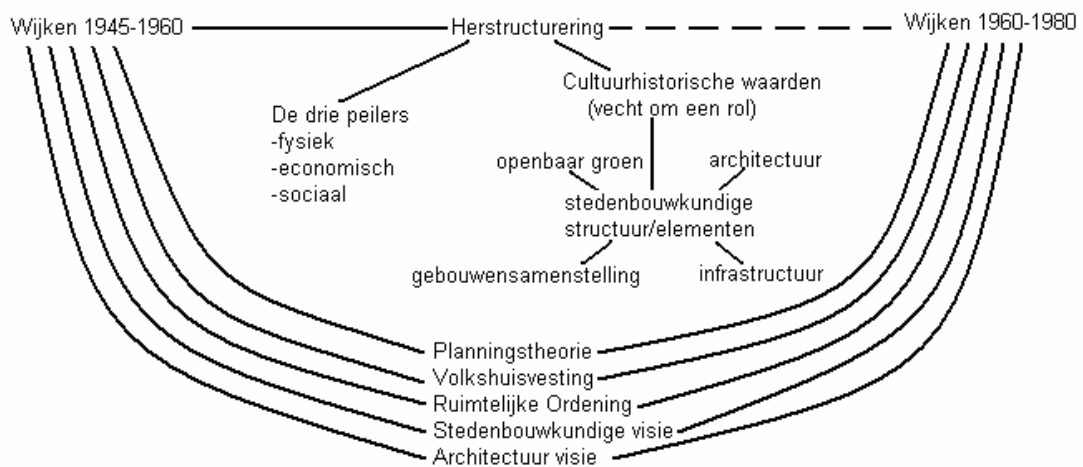

Fig. A Conceptueel model onderzoek

Hierboven is het conceptueel model weergegeven van het onderzoek. De beleidsterreinen die van invloed zijn op wijken wanneer deze worden gerealiseerd zijn: planningstheorie, volkshuisvesting, ruimtelijke ordening, stedenbouwkundige en architectuur visie.

De wijken uit 1945-1960 staan al tijden hoog op de agenda en er is al veel over bekend. Hierdoor worden de wijken van 1960-1980 vergeten, terwijl ook bij deze wijken al verouderingsverschijnselen optreden. De wijken uit 1960-1980 verdienen ook aandacht. Wat wil men in de toekomst met deze wijken en hoe kunnen deze wijken leefbaar worden gehouden. Vanwege veroudering zijn ook hier aanpassingen nodig. Langzaam komt er in de verschillende gemeentes ook aandacht voor wijken uit de periode 1960-1980. De herstructurering van deze wijken komt daarmee langzaam op gang. Vandaar de gestippelde lijn. Het is een verband wat opkomt. Dit rapport gaat daarom in op de herstructurering/verbetering van wijken uit de periode 1960-1980.

Het bekendste model van herstructurering is dat met de drie peilers fysiek, economisch en sociaal. Dit is ook een breed geaccepteerde en gebruikte methode wanneer in een wijk herstructurering plaatsvindt. Sinds enige jaren wordt geprobeerd bij het herstructureringsproces de cultuurhistorische waarde van de wijk erbij te betrekken. Bij enkele projecten gaat dit goed. Maar in de meeste gevallen gebeurt dit niet of nauwelijks. Cultuurhistorische waarden van een wijk zijn de stedenbouwkundige structuur en elementen die de wijk herkenbaar maken. De stedenbouwkundige structuur en elementen worden in grote lijnen gevormd door openbaar groen, architectuur, gebouwsamenstelling en infrastructuur. In

dit onderzoek daarom aandacht voor de cultuurhistorische waarde van oude wijken en hoe deze te behouden en te betrekken bij herstructurering.

Uit bovenstaande kan worden geconcludeerd dat in dit onderzoek wordt gekeken hoe om te gaan met de cultuurhistorische waarde van wijken uit de periode 1960-1980 bij herstructurering/vernieuwing.

2 De betekenis van stedenbouw

Steden zijn gebouwd in de loop van jaren, decennia en eeuwen. Nog steeds ontwikkelen steden zich. Ze groeien en ze vervangen bestaande elementen door nieuwe, sinds de laatste eeuw steeds meer op basis van een stedenbouwkundige visie. Maar wat is stedenbouw? In 2.1 wordt hieraan aandacht besteed. Er wordt uiteengezet wat stedenbouw is en welke elementen het omvat. In 2.2 wordt vervolgens gekeken naar het belang van stedenbouw. In 2.3 wordt aandacht besteed aan de verschillende visies over het behoud van cultuurhistorische stedenbouw. Het hoofdstuk wordt in 2.4 met een korte conclusie afgesloten. Dit hoofdstuk biedt onderbouwing waarom dit onderzoek van belang is.

2.1 Definities

Wanneer een gebied, een stad wordt ontwikkeld gebeurt dat op basis van een visie. Een visie over hoe de verschillende elementen in verhouding tot elkaar moeten staan. Een visie over hoe een stad moet worden opgebouwd. Stedenbouw is eigenlijk de uitwerking van die visie.

Taverne omschrijft stedenbouw als het maken van een fysieke structuur in de stad of een deel daarvan (1993). Ibbelings omschrijft stedenbouw als het maken van de stedenbouwkundige ontwerpen inclusief de denkbeelden over stedenbouw en ruimtelijke ordeningsbeleid en ander relevant overheidsbeleid (1999). De ontwerpen hoeven dus niet te zijn uitgevoerd.

Hieruit concluderend wordt in dit onderzoek onder stedenbouw verstaan: de gemaakte ontwerpen (uitgevoerd of niet) voor een stad(sdeel) en de hierop invloedhebbende denkbeelden over stedenbouw, architectuur, ruimtelijke ordeningsbeleid, volkshuisvestingbeleid en planningtheorie.

De invloedhebbende denkbeelden op het ontwerp vormen gezamenlijk de stedenbouwkundige theorie van dat moment. Taverne omschrijft theorievorming als intenties van opdrachtgevers, makers en ontwerpers die worden voorzien van een bredere basis (1993). De intenties en stedenbouwkundige theorie veranderen in de tijd. Dit vindt zijn oorzaak in steeds veranderende eisen op het gebied van functionaliteit, techniek en esthetica (Taverne, 1993).

Hieruit concluderend wordt in dit onderzoek de stedenbouwkundige theorie omschreven als: de denkbeelden, intenties en gedachtes op het gebied van stedenbouw, architectuur, ruimtelijke ordeningsbeleid, volkshuisvestingbeleid en planningtheorie van dat moment, die beïnvloed worden en veranderen door veranderende functionele, technische en esthetische eisen.

In hoofdstuk 3 worden de stedenbouwkundige theorieën van 1960-1980 behandeld.

De veranderingen in de heersende theorie zorgen dus voor veranderingen in de stedenbouwkundige realisaties. De verschillende theorieën zijn te herkennen wanneer er naar de bebouwde omgeving wordt gekeken. De elementen waaruit de opbouw van de wijk/stedenbouw bestaat worden steeds anders toegepast. Dit zorgt voor een steeds andere structuur.

Hieruit concluderend wordt in dit onderzoek de stedenbouwkundige structuur omschreven als: een samenstelling van stedenbouwkundige elementen die is gevormd volgens de stedenbouwkundige theorie.

Stedenbouwkundige elementen zijn die elementen die de stedenbouw kenmerken. Stedenbouwkundige elementen zijn (Den Haag, 1999, Vissers, 2004):

- Stratenpatroon
 - Hoofdontsluitingswegen
 - Hiërarchie in de straten
- Inrichting openbare ruimte
- Pleinen
- Zichtlijnen
- Bouwhoogte
- Straathoeken
- Samenhang van de gebouwde omgeving
- Architectuur
- Uniformiteit of juist diversiteit
- Type woningen
- Grootte van woningcomplexen of rijen
- Woningdichtheid (aantal woningen per ha)

2.2 *Belang stedenbouw*

Elke stukje stad en land heeft een bepaalde structuur en betekenis. Stedenbouw is niet altijd het uitgangspunt geweest voor stedelijke ontwikkelingen. Vroeger werd er gewoon daar gebouwd waar dit het handigst was. Dit kon zijn het hoogste punt, vlakbij een weg of doorwaadbare plaats van een rivier. Het gezag dan wel de burgers zagen niet het belang van het brengen van een bepaalde structuur in de bebouwing. Hoe recenter het stadsdeel of de wijk is, des te doelbewuster het als stedenbouwkundige of planologische eenheid is gebouwd (Ekkers, 2006). Vooral na WO II huldigde het gezag de opvatting dat, door een heldere stedenbouwkundige structuur te maken, de planloze en chaotische stad kon worden tegengegaan. Binnen overzichtelijke leefeenheden met goede voorzieningen konden 'vereenzaamde mensen door het gemeenschapsleven bij hun eigenlijke wezen worden teruggebracht' (Ekkers 2006). Tegen de jaren tachtig veranderde die opvatting, de overheid zag de zinloosheid ervan in. Sociale contacten en economische en religieuze behoeften speelden zich vooral af buiten de buurt of wijk. Een stedenbouwkundige structuur veranderde hier niets aan. (Ekkers, 2006)

Een stedenbouwkundig plan dient vandaag de dag dus niet meer als onderlegger voor de sociale, economische en religieuze contacten in een buurt of wijk. Wel is het nog steeds vertrekpunt voor (gebieds)ontwikkeling. Het dient tegenwoordig meer om de verschillende functies binnen een bepaald grondgebied zo goed en efficiënt mogelijk in te delen voor alle gebruikers. Verder dient een stedenbouwkundige structuur om de wijk identiteit te geven. De mens is door de jaren heen steeds meer geïndividualiseerd en identiteit is daarbij zeer van belang. Een buurt of een wijk moet herkenbaar zijn en onderscheidend van andere buurten of wijken. Ontwikkende partijen handelen daarnaast ook steeds meer naar de diverse wensen en doelgroepen. Hierdoor ontstaan verschillende/onderscheidende buurten.

Stedenbouwkundige elementen zorgen er ook voor dat er eenheid is binnen de wijk of buurt, die onderscheidend is van de andere. Dit zorgt voor een groeiend eenheidsgevoel wat weer tolerantie oplevert. Het geeft de bewoners een gevoel dat ze ergens thuis horen. Hetzelfde gevoel wat erfgoed geeft aan het land, de regio of de stad. Dat gevoel is van belang omdat anders de stad, regio of land uit elkaar valt. Bewoners vinden het dan niet de moeite waard om er voor te vechten om het te behouden (Ashworth, 2006). Dit is ook gebeurd met Tsjechië en Slowakije. België staat ook onder druk door een tekort aan saamhorigheidsgevoel en identiteit. (Ashworth, 2006) Na herstructurering gaat maar 15% tot 45% van de oorspronkelijke bewoners terug (Kei-centrum,2007). Een van de redenen die wordt opgegeven waarom zij niet meer terug naar de wijk willen is omdat zij zich niet meer in de nieuwe buurt herkennen (Kei-centrum,2007). De wijk/buurt heeft zijn (oorspronkelijke) identiteit en karakter verloren. Bij renovatie gaat echter meer dan 50% terug naar zijn oude wijk. (Woertman, 2007) Herkenbare kenmerkende stedenbouwkundige elementen geven de wijk en de bewoners identiteit en saamhorigheidsgevoel. Dit is van belang op elk schaalniveau.

2.3 *Behoud stedenbouw*

In veel wijken wordt vanwege veroudering fysiek en maatschappelijk ingegrepen. De wijze en schaal waarop dat gebeurt verschilt. Door deze ingrepen veranderen de elementen wat invloed heeft op de structuur van de wijk. Hierdoor valt een stukje oude identiteit en herkenning weg. Het kost tijd voordat de nieuwe elementen en structuur identiteit en herkenning verschaffen. Vooral grootschalige ingrepen zijn daarom niet altijd even wenselijk. Er is nog een reden. De gebouwde omgeving weerspiegelt de ontwikkelingen in de stedenbouwkundige theorieën. Wanneer echter in veel wijken uit eenzelfde periode (grootschalig) wordt ingegrepen verdwijnt het zichtbare verloop van dat proces. De overheid en andere actoren maken zich hierover (in verschillende mate) zorgen. De bezorgdheid van de overheid uit zich vooral in de door haar gepubliceerde en vastgestelde stukken. De stukken die tevens houvast bieden om de cultuurhistorische stedenbouw te behouden worden besproken in hoofdstuk 4. Hieronder worden de verschillende visies van de belangrijkste voor- en tegenstanders van behoud behandeld. Eerst worden de verschillende argumenten behandeld van de voorstanders van het behouden van cultuurhistorische stedenbouw. Daarna worden de verschillende visies besproken van de tegenstanders.

Voorstanders

Röling is een van de personen die vindt dat er met meer respect en zorg moet worden omgegaan met oudere bebouwing. Hij is van mening dat tegenwoordig bestemmingswijzigingen met te weinig fantasie en visie worden uitgevoerd. Er wordt te weinig gebruik gemaakt van de economische en culturele toekomstwaarde van bestaande gebouwen. Dat heeft tot gevolg dat gebouwen onnodig vroegtijdig worden gesloopt en pas worden gemist wanneer het te laat is. (Röling, 2006, a) Gebouwen kunnen pas na 50 jaar op de rijksmonumentenlijst worden gezet. Doordat het vastgoedproces steeds sneller gaat halen veel panden deze leeftijd niet meer. De bescherming van een rijksmonument houdt in dat bij elke aanpassing aan het pand wordt gekeken of het de cultuurhistorische waarden aantast. Gebouwen van na 1960 kunnen dus nog niet worden beschermd door het rijk. De provincie en gemeente kunnen dit echter wel. Om een pand als provinciaal of gemeentelijk monument aan te wijzen hoeft het geen 50 jaar te zijn. Zij houden zich echter voornamelijk wel aan deze scheidslijn.

Röling is niet de enige die bevreesd is voor de gevolgen van de korte omloopsnelheid van vastgoed. Ook Kuipers, Appel en Regeer delen zijn opvatting (2006). Ze vrezen dat door de korte omloopsnelheid van het vastgoed er straks een gat valt in de stedenbouw. Vroeger werd een pand pas gesloopt wanneer het door ouderdom of slechte bouwtechniek verviel (Appel, 2006). Tegenwoordig worden panden veel eerder gesloopt dan hun technische levensduur. Voorheen was de exploitatie van een pand gebaseerd op een levensduur van 50 jaar. Tegenwoordig wordt een pand in dertig jaar afgeschreven (Kuipers, 2006).

Fig. B Centraal station Rotterdam

Bron: <http://www.rotterdammers.nl/kleingrut/galerij07.ht>

Röling en Kuipers noemen “de wederopbouwarchitectuur één van de meest dynamische periodes uit de bouwgeschiedenis”. Veel van deze architectuur is al gesloopt. Volgens Röling kunnen er van een bepaalde recente periode uit de bouwgeschiedenis al geen panden meer worden aangewezen (2006, a). Voorbeeld van een bijzonder pand, een toonbeeld van de wederopbouw wat onnodig wordt gesloopt is het Centraal Station Rotterdam (Zie figuur B hiernaast, Kuipers, 2006). Kuipers begrijpt niet dat er zoveel wordt gesloopt van deze periode en er vervolgens wel wordt geïnvesteerd in retro-architectuur (2006). Ontwikkelaars zijn naar haar idee alleen geïnteresseerd in nieuwbouw (Kuipers, 2006)

Röling verwacht dat in de komende periode bij 90% van de bouwplannen een keuze moet worden gemaakt tussen sloop en hergebruik (2006, b). Het is daarom tijd dat iedereen in het vastgoedproces met de bestaande voorraad leert om te gaan. Want er kan niet in de open ruimte blijven worden gebouwd. Het overige open land is nodig voor waterberging, landbouw en recreatie. Er moet een omschakeling komen van (sloop en) nieuwbouw naar hergebruik. Want sloopafval wordt ook een steeds groter probleem. (Röling, 2006, b) Ontwikkelaars moeten aandacht besteden aan integratie van oud en nieuw zodat beide zich in harmonie kunnen ontwikkelen (Kuipers, 2006).

Kuipers wijst ook op het culturele belang van de wat oudere bebouwing. De samenleving wordt steeds multicultureler, is ongebonden en individualiseert. De oude bebouwing weerspiegelt de Nederlandse cultuur/herkomst. Het geeft aan in welke tijdperiode het is ontwikkeld en wat van belang werd gevonden. Hoe de opvattingen waren met betrekking tot hygiëne, infrastructuur, stedenbouw, architectuur, volkshuisvesting en sociale betrokkenheid. Het zorgt voor identiteit en herkenbaarheid. De oude wijkgedachte is misschien niet meer van belang voor alle Nederlanders maar wel bijvoorbeeld voor immigranten en ouderen. De openbare ruimte is de enige gemeenschappelijke ruimte waarin de maatschappij samenhang kan zoeken. (Kuipers, 2006)

Ook Van Rossem stelt vast dat in de markt sloop nog altijd de voorkeur heeft boven renovatie. Hij wijst o.m. naar de binnenstad van Amsterdam. Hier is door de eeuwen heel veel vernieuwd maar is het stadsbeeld nooit verstoord. Daar wordt behoedzaam te werk gegaan bij renoveren en vernieuwen. Hij vindt het verontrustend dat een stedenbouwkundig plan tegenwoordig wordt gevormd door

(uitsluitend) functionele en financiële eisen. Er wordt geen stadsbeeld meer gemaakt terwijl dat zo belangrijk is en identiteit biedt in de globaliserende wereld. In 1970 werden er met de stadsvernieuwing veel 19^e eeuwse volkswijken gesloopt zonder na te denken over het bestaande stadsbeeld. Het leek erop of er achteraf van was geleerd. De woonwijken van begin 20ste eeuw zijn netjes gerenoveerd. Dat de woningen niet meer volledig voldeden aan de volkshuisvestingseisen was geen reden voor sloop. Nu lijkt het echter wel genoeg reden te zijn om de wederopbouwijken te slopen. (Van Rossem, 2007) Volgens Van Rossem “zou stadsvernieuwing eigenlijk stadsrenovatie moeten zijn, want zo ontstaat op de langere duur een fascinerend stadsbeeld waar heel oud, minder oud en bedachtzaam nieuw met elkaar bewijzen dat respect voor een bouwtraditie resulteert in een bijzonder aangename woonomgeving.” (Van Rossem, 2007). Hij vindt dat het tijd is dat er passende regelgeving voor komt. De Monumentenwet kan hiervoor geen oplossing bieden. Woningen op zich vanuit de wederopbouwperiode vindt hij niet monumentaal maar de wijken in zijn geheel acht hij wel bijzonder. (Van Rossem, 2007)

Nio is de enige, in de geraadpleegde literatuur, die verwijst naar cultuurhistorische waarden van wijken uit de jaren zeventig. De periode die ook wordt onderzocht in dit onderzoek. De gemeenschapsgedachte die centraal staat in de jaren zeventig wijken is volgens zijn zienswijze een erfenis die een nieuw leven verdient (Feddes, 2003). Nio ziet dit echter voor zich door de oude idealen opnieuw toe te passen in nieuwe wijken (Feddes, 2003). Deze laatste gedachte wordt niet gedeeld in dit verslag. De gemeenschapsgedachte van die wijken is inderdaad een bijzondere erfenis voor Nederland. Het uiteindelijke doel van dit onderzoek is het verkrijgen van meer aandacht en het “upgraden” op gerespecteerde wijze. Niet dat er nieuwe wijken worden gebouwd met dezelfde idealen.

Tegenstanders

Taverne is van mening dat het ruimtelijke ordeningsbeleid en planning te onduidelijk is en halfzacht en inconsequent politiek beleid voert. Het willen betrekken van het culturele aspect in het planproces zou dit alleen maar erger maken (Taverne, 2005). Maar omdat het meer werk en ordening vraagt zou het niet moeten worden betrokken? Dat kan toch niet als meetlat worden gebruikt! Taverne vindt dat het de verantwoordelijkheid is van de stedenbouwers en architecten om het cultuurhistorische aspect mee te nemen in de ontwerpen, die het naar zijn zienswijze ook goed en voldoende doen (2005). Hij verwijst hiervoor ook naar de stedelijke vernieuwing (Taverne, 2005). Hij vindt het onzin dat de historici een rol willen in het ontwikkelingsproces en cultuurhistorie een zelfstandig beleidsterrein wordt (Taverne, 2005). In de praktijk denken echter voldoende mensen er anders over. Er wordt niet zonder reden door de overheid zoveel aandacht aan besteed. Tevens zijn hiervan ook genoeg visies besproken die het tegenovergestelde van Taverne stellen. Een ander argument dat Taverne opvoert is dat cultuur een proces is, een biografie (2005). Hij vindt het onzin dit allemaal vast te leggen (Taverne, 2005). Maar dit is ook niet de bedoeling, van bijna niemand. Ook niet van de overheid. Het is nodig om dingen te veranderen in de tijd om het bruikbaar te houden voor de toekomst. Het moet echter wel gebeuren met respect voor het verleden zodat de biografie zichtbaar blijft.

In *Stedenbouw & Ruimtelijke Ordening* (nr3, 2003) wordt duidelijk waarom dat tijdschrift er weinig aandacht aan besteedt. De redactie associeert het willen behouden van de cultuurhistorie met weemoed. Maar toch heeft zij besloten om het eens nader onder de loep te nemen. Door de onzekerheid en mondialisering willen mensen een eigen herkenbare plek (Feddes, 2003). Gemakshalve of instinctmatig grijpen ze hiervoor terug naar het verleden (Feddes, 2003). Verder zou de vele aandacht voor het behouden van de cultuurhistorie veroorzaakt worden doordat de babyboomers een leeftijd fase bereiken met een verhoogde weemoedgevoeligheid. (Feddes, 2003) Het is inderdaad goed mogelijk dat de groeiende aandacht voor cultuurhistorie komt door de mondialisering. Het argument dat het gemakshalve, instinctmatig gedrag is, of dat het met weemoed van de babyboomgeneratie heeft te maken, wordt niet beschouwd als deugdelijk.

Proust vergelijkt het Belvédèrebeleid met de nieuwste economische episode, handel in belevenissen. Belvédère zou trachten om de gehele openbare ruimte om te toveren tot een experience pretpark. (Feddes, 2003) Wagenaar sluit zich daarbij aan. Het verleden wordt niet gerepresenteerd maar bewerkt voor een plezierige ervaring (Wagenaar, 2003). Het verleden wordt gewoon verkeerd gebruikt en

misbruikt. Ook Meurs vindt dat het verleden te rooskleurig wordt verwerkt in de nieuwe projecten. Het verleden wordt tegenwoordig als output gebruikt om het project goed in de markt af te zetten. Dit acht hij onjuist. Het verleden zou juist als input moeten dienen. De keuzes binnen het ontwikkelingsproces zouden (mede) afhankelijk moeten zijn van het verleden, niet omgekeerd. De aanval op het Belvédèrebeleid is niet compleet terecht. Belvédère is ontstaan vanuit de nota Belverdere opgesteld door de ministeries OC&W, LNV, V&W en VROM. De nota heeft als motto "Behoud door ontwikkeling". Het doel van deze nota is om een integraal rijksbeleid te formuleren voor cultuurhistorie in relatie tot ruimtelijke ordening. Daarnaast wil de rijksoverheid dat de cultuurhistorische identiteit wordt erkend en herkenbaar wordt gehouden. Op basis van de Belvédèrenota worden er ook subsidies gegeven. (Belvédère, 2007) Colenbrander geeft aan dat als de nota letterlijk wordt genomen er genoeg commentaar op kan worden gegeven. Maar in de praktijk wordt het verleden helemaal niet zo vastgelegd (Colenbrander, 2005). Uit het gehanteerde motto blijkt ook dat het rijk voorstander van nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen is. Burgers en overheid willen dat in nieuwe plannen het verleden terug is te zien. Dat men door de openbare ruimte loopt en bewust wordt van het verleden. Belvédère ondersteunt dit. Dat het verleden niet altijd op juiste wijze wordt gerepresenteerd en daar tegen bezwaar wordt gemaakt, is te begrijpen. Het verleden en de bestaande context zijn een gegeven wat niet gekozen kan worden omdat het goed bij de markt past. Een project moet echter ook voor de toekomst leef- en bruikbaar zijn. Er moet een evenwicht worden gezocht tussen het willen representeren van het werkelijke verleden en de leef- en bruikbaarheid van nu.

2.4 *Conclusies*

Dit hoofdstuk behandelde wat stedenbouw is, wat het belang ervan is en de verschillende visies op het wel of niet behouden van cultuurhistorische stedenbouw bij de vernieuwingsopgave. Er is geconcludeerd dat het inzien van de cultuurhistorische waarde van de stedenbouw van 1960-1980 en de behoudenswaardigheid ervan een niet breed gedragen onderwerp is. Analyse van de jaargangen van het Tijdschrift voor de Volkshuisvesting, van 2001 tot met halverwege 2007 en Stedebouw en RO, vanaf 2002 tot met halverwege 2007, leert dat er weinig belangstelling is voor het onderwerp van dit onderzoek. In totaal zijn maar 7 artikelen gevonden, de meeste met een negatieve klank over het behouden van de cultuurhistorie bij de vernieuwingsopgaven.

Wel is duidelijk geworden in dit hoofdstuk dat stedenbouwkundige structuur en elementen belangrijk zijn. Deze zorgen voor herkenbaarheid, onderscheiding, identiteit en saamhorigheid. Dit maakt dat mensen hun buurt en wijk waarderen en er voor vechten. Dit is ook terug te zien in de bezwaren tegen herstructurering. Het vervangen van de oude stedenbouwkundige structuur en elementen krijgt pas weer na lange tijd dezelfde waarde. Daarnaast representeert het ook een bepaalde periode van stedenbouw en de Nederlandse herkomst. De meeste tegenargumenten om de cultuurhistorische stedenbouw te betrekken bij een vernieuwingsopgave worden niet gegrond geacht, met uitzondering van het argument dat het verleden eigenlijk wordt misbruikt. Dit argument is te begrijpen. Het is ook de gedachte bij dit onderzoek dat het verleden op een juiste wijze, als input van het proces wordt gebruikt.

De literatuur die een pleidooi bevat voor het behouden van de cultuurhistorische waarden in wijken heeft de focus op de vroeg naoorlogse wijken of naar het belang van stedenbouw in het algemeen. Alleen Nio spreekt over de monumentale waarde van de jaren zeventig wijken. Die geringe aandacht is het motief van dit onderzoek gericht op de wijken van 1960-1980 en hun stedenbouwkundige en cultuurhistorische kwaliteiten voordat deze geruisloos verdwijnen. In hoofdstuk 3 wordt de focus gericht op de stedenbouwkundige theorieën die ten grondslag lagen aan de gerealiseerde wijken in 1960-1980.

3. Stedenbouw in de periode 1960-1980

In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de stedenbouwkundige theorieën van de periode 1960-1980. Op deze wijze wordt er een beeld gevormd van de aard van de stedenbouw in deze periode. Stedenbouwkundige theorieën bestaan uit de gedachtes, denkbeelden en intenties op het gebied van planningstheorie, volkshuisvestingsbeleid, ruimtelijke ordeningsbeleid, stedenbouw en architectuur. De eerste twee paragrafen behandelen deze punten. Paragraaf 3.1 behandelt de periode 1960-1970, 3.2 de periode 1970-1980.

3.1 Stedenbouwkundige periode 1960-1970

In deze paragraaf worden de elementen behandeld waaruit de stedenbouwkundige theorie bestaat in de periode 1960-1970.

Planningstheorie

In de jaren vijftig en zestig was er een sterke behoefte aan een technische rationale aanpak bij ruimtelijke planning (De Roo, 2004). Overheid en burgers wilden zekerheid en controle na de periode van oorlog. Met de informatie aan het begin van het proces werd een eindbeeld gevormd wat vervolgens werd gerealiseerd. Deze manier van planning wordt ook wel blauwdrukplanning genoemd. De overheid was er van overtuigd dat in de toekomst alle technische en maatschappelijke problemen op een rationale manier konden worden opgelost (Ibelings, 1999).

Volkshuisvesting

De periode 1963-1974 wordt op het gebied van volkshuisvesting gekarakteriseerd als een tijdvak van mislukte liberalisatie (Ekkers 2006). Het idee was dat mensen meer op eigen benen moesten staan. Dit zou betekenen versnelde huurstijgingen, minder objectsubsidies, beperking van de sociale woningbouw en meer vertrouwen op het particuliere initiatief. Mede dankzij de PvdA, de KVP en de vakbonden zijn deze plannen destijds niet doorgevoerd. De overheid bleef daarmee sterk verbonden met volkshuisvesting. De woningnood kwam ook eindelijk zelfstandig op de beleidsagenda te staan. Daarvoor was volkshuisvesting voornamelijk afhankelijk van andere beleidsvelden als werkgelegenheids- en loonbeleid. (Ekkers, 2006) Begin jaren zestig werd de prognose voor de bevolkingsgroei gesteld op ongeveer 20 miljoen inwoners in 2000. Bijna het dubbele van dat moment, 11 miljoen inwoners. (Ibelings, 1999) Er moest grootschalig bij worden gebouwd in Nederland. Minister Bogaers (1963-1966) stelde een bouwbeleid op om tussen 1964 en 1970 810.000 woningen te bouwen, vooral in de non-profitsector. Zijn opvolger Schut (1966-1970) streefde echter weer naar een meer marktconform bouwprogramma, afgestemd op de consumentenvoorkeuren. Verder kenmerkend voor zijn beleid was kwaliteitsverbetering van woningen en woonomgeving. (Ekkers, 2006)

Ruimtelijke nota's

Het ruimtelijke ordeningsbeleid uit zich voornamelijk in de Nota's Ruimtelijke Ordening. In de periode 1960-1970 zijn de eerste twee Nota's Ruimtelijke Ordening uitgebracht. In de eerste nota in 1960 erkende de overheid de wens van de consument om buiten de steden te wonen. Om de groene gebieden groen te houden moesten de nieuwe wijken in de steden in lagere dichtheden worden gebouwd (Ekkers, 2006). Met de tweede nota in 1966 voldoen de woningen in de stad nog steeds niet aan de wensen van de bewoners. De bewoners willen eengezinswoningen, woonrust en een sociaal homogene omgeving. Het antwoord vanuit het rijk hierop is woonmilieudifferentiatie op stadgewestelijk niveau (Ekkers, 2006). Tussen de stedelijke zones en stadgewesten werden natuurgebieden en bufferzones aangewezen. Zo konden steden niet aan elkaar groeien. Om de landelijke gebieden groen te houden mochten de plattelandskernen niet meer bouwen dan 1% van hun bebouwing. De nieuwe woongebieden lagen wat verder van de stad maar bleven binnen de directe invloedssfeer van de stad. Ze werden gebouwd in stedelijke sfeer en hadden meestal al een aanwezige kleinere kern als aanzet (Ekkers, 2006). Kernbegrip bij deze nota is gebundelde deconcentratie. Dit was de middenweg tussen spreiding en concentratie. Zo werd spreiding en ruimtelijk wonen de ruimte gegeven en gestimuleerd en het buitengebied, het agrarische land open gehouden (Ibelings, 1999).

Fig. C Pendrecht, Rotterdam

Bron: <http://www.jacky-o.nl/images/pendrecht/pendrecht.jpg>

parkeren. De woonstraat verloor daarmee zijn sociale functie. Op het gebied van winkelveorzieningen veranderde de stedenbouwkundige visie ook. Voorheen stonden de winkels aan beide zijden van de toegangsstraat naar het stadscentrum. Langzamerhand werden de winkels maar aan één zijde van de straat geplaatst. Snel daarna werden dit winkelpleinen en zelfstandige winkelcentra. (Boer, 1987)

Stedenbouwkundige visie

De stedenbouw kenmerkende zich in de periode 1960-1970 door 'rechthoekige compositie van laagbouw, middelhoogbouw en hoogbouw' (Ibelings, 1999), net als in de jaren 50. Groenendijk noemt als stedenbouwkundige kenmerken voor deze periode de open stedenbouw, scheiding van functies, functionele architectuur en industrialisatie van de woningbouw (1993). Begin jaren zestig raakte de stedenbouw in de greep van de auto. De auto had grote invloed op de stedenbouwkundige plannen. Steeds meer plek werd gereserveerd voor auto's zowel om te rijden als om te

In de loop van de jaren zestig kwamen er variaties op de rechthoekige composities. De gebouwen waren nog steeds rechthoekig, maar de opstelling niet meer. De gebouwen werden niet meer geheel haaks tegenover of tegen elkaar aan neergezet. Op deze manier ontstonden er ruimtes die het idee gaven van een stuk eigen openbare ruimte bij een woongebouw. Voorbeeld waarbij dit duidelijk terug te zien is, is de Bijlmermeer in Amsterdam. Hier is de bebouwing in een honingraatstructuur gezet, waardoor er groene woonhoven ontstonden. (Ibelings, 1999) De visie op de rol van de auto in de wijk veranderde langzaam. Door het sterk groeiende autobezit en de grote toegankelijkheid voor auto's in de wijk ontstond een spanningsveld met de verkeersveiligheid. Als gevolg daarvan ontstonden wijken waarbij de voetgangers en fietsers sterker de inrichting van de infrastructuur bepaalden. De routes voor fietsers en voetgangers werden gescheiden van de autowegen en waren vaak gelegen in een parkachtige omgeving. Verder werden er verkeersvrije zones ingevoerd om het stratenpatroon te doorbreken. (Boer, 1987) Het scheiden van het ruimtegebruik van auto's en voetgangers had tot gevolg dat er grote parkeerplaatsen aan de rand van de buurt werden gecreëerd. Veel openbaar groen in de wijk en buurt was ook kenmerkend voor de stedenbouw in de jaren zestig. (Ibelings, 1993) Hiermee werd deels teruggevallen op de stedenbouwkundige ideeën van de jaren dertig, het wonen in het groen. De stedenbouwkundigen wilden een uniek woonklimaat realiseren van hoge kwaliteit. (Boer, 1987)

In 1963 en 1965 is in Emmen in de wijken Angelslo en Emmerhout door De Boer en De Jong het concept woonerf geïntroduceerd (De Boer, 1987). Dit concept is in de jaren zeventig veel toegepast. (Ibelings, 1993) De ontwerpeenheden in de wijk zijn gelegen rond doodlopende woonstraten met eengezinsrijwoningen. Het is de basisverkaveling in de wijk. De basisverkaveling wordt uitgevoerd in verschillende variaties die geschakeld t.o.v. elkaar worden gesitueerd. De woonstraten zijn parkeerhoven geworden met aansluitende woonpaden, niemand woont meer rechtstreeks aan de wijk of buurtstraat. (De Boer, 1987) Emmen liep dus al voorop met stedenbouwkundige ideeën en ontwikkelingen die veelvuldig in de jaren zeventig zijn uitgewerkt en uitgevoerd.

Architectuur

In de architectuur leefde het Nieuwe Bouwen weer op na de oorlog. Deze stroom had grote invloed op de bouw tot met de jaren zestig. Het Nieuwe Bouwen wordt ook wel het functionalisme of modernisme genoemd. Bij deze stroming gaat het erom dat de functie het uitgangspunt is voor de ruimte en dat er een open en heldere constructie is (Groenendijk, 1993). In deze periode is ook veel gebruik gemaakt van basiseenheden, ook wel stempels genoemd. Een stempel bestond uit diverse woonvormen en types zodat uiteenlopende bevolkingsgroepen geïntegreerd samen konden wonen (Groenendijk, 1993). Deze stempels werden herhaaldelijk neergezet in het plan. CIAM, een internationale architecten organisatie, was groot voorstander van het

Fig. D jaren '60 torenflat 's-Hertogenbosch
Bron: <http://www.bastion-oranje.nl/41.htm>

Nieuwe Bouwen. Ze was voorstander van de open bebouwingswijze waarbij gebouwd werd in stroken met de gevels op de oost- en westzijde. Zo kon het zonlicht optimaal de woning betreden. Verder waren ze voorstander van het scheiden van de belangrijke functies wonen, werken, verkeer en recreatie. (Kunstbus, 2007) Een bekend groot voorbeeld van deze periode is de Bijlmermeer in Amsterdam. Ten tijde van ontwikkeling werd de wijk aangekondigd als de Stad van Morgen (Ibbelings, 1999).

3.2 *Stedenbouwkundige periode 1970-1980*

In deze paragraaf worden de elementen behandeld waaruit de stedenbouwkundige theorie bestaat in de periode 1970-1980.

Planningtheorie

De blauwdrukplanning kwam steeds meer onder druk te staan. Mensen kunnen namelijk niet een geheel proces rationeel doorlopen. Dit wordt ook wel bounded rationality genoemd. In de jaren zeventig en tachtig verschoof het planningsproces daarom naar procedurematige aanpak (De Roo, 2004).

Volkshuisvesting

Onder het bewind van minister Gruyters werd besloten dat woningen 'merit-good' waren waarbij de overheid betrokken moest blijven. De reden hiervoor was dat de overheid betwijfelde of de burger wel bereid was om in wonen te investeren. Daarom moest de overheid dat stimuleren en er zich mee bemoeien. Tot een van de instrumenten behoorden de verschillende subsidies (zowel object- en subjectsubsidies). (Ekkers, 2006)

Ruimtelijke nota's

In 1974 werd de Derde Nota Ruimtelijke Ordening uitgebracht. Er wordt geconstateerd dat er nog steeds teveel gebouwd wordt in de groene gebieden en dat er niet genoeg wordt gebouwd daar waar het moet. (Ekkers, 2006) In het eerste deel van de nota, de Oriënteringsnota, wordt de groeikern gedefinieerd als een kern die een uitzonderlijke sterke groei moet doormaken voornamelijk ten behoeve van een nabij gelegen grote stad. De grondslag voor de groeikern lag al in de eerste twee nota's, waarmee de overheid de verstedelijking meer probeerden te geleiden. (Voor de eerste twee nota's zie verder de vorige paragraaf) (Ekkers, 2006).

Het tweede deel van de Derde nota, de Verstedelijkingsnota, kwam uit in 1976. In deze nota zijn drie type groeikernen benoemd. De groeikernen/steden waren:

- Groeisteden: Groningen, Zwolle, Breda, Helmond, en (mogelijk nog) Amersfoort
- Groeikernen met een aflopende taakstelling: Hoorn, Huizen, Nieuwegein, Hellevoetsluis
- Groeikernen met een nieuwe of verhoogde taakstelling: Zoetermeer, Pijnacker-Nootdorp, Spijkenisse, Alkmaar, Purmerend, Almere, Lelystad, Houten (Ekkers, 2006)

De nadruk lag in Noord-Holland, op de drie steden ten noorden van Amsterdam, tw Purmerend, Hoorn en Alkmaar. (Bosma, 1997)

Volgens Faludi en Van der Valk waren de groeikernen succesvol, ze boden aantrekkelijke woningen met goede voorzieningen in de omgeving (1994). Tegen de jaren tachtig werden de negatieve effecten ondervonden van het groeikernenbeleid. Uit de grote steden vertrokken steeds meer bewoners met midden en hoge inkomens, de laaginkomensgroep bleef. In de groeikernen bleef de werkgelegenheid achter, waardoor omvangrijke pendelstromen ontstonden tussen de groeikernen en de grote steden. De gemeentes realiseerden zich dat ze te weinig middelen hadden om de wijken en voorzieningen te onderhouden. Om de wijken en voorzieningen te realiseren hadden ze financiële steun gekregen, na realisatie stopte deze echter. (Ekkers, 2006)

Stedenbouwkundige visie

In de jaren zeventig werd heel anders gekeken naar de populaire stedenbouw van de jaren zestig. Op toonaangevende jaren zestig projecten als de Bijlmer was volop kritiek. De mensen wilden geen grootschalige projecten, ze wilden kleinschaligheid en geborgenheid. Beton en asfalt, waarmee snel grote vlaktes konden en waren bedekt, werden gezien als een negatief bouw materiaal. (Ibbelings, 1999) De meeste mensen waren van mening dat de wijken van de jaren vijftig en zestig allemaal hetzelfde

waren met dezelfde eentonige bebouwing. De mensen wilden niet meer in flats wonen. Ze wilden dorps en landelijk wonen, in huizen met tuinen. (De Boer, 1987) Woonerven waren daarom erg populair. Woonerven zijn opgebouwd uit kleine eenheden. Verder zijn ze kleinschalig qua opzet en door hun opzet onvriendelijk voor auto's maar vriendelijk voor kinderen. De burger was antistedelijk geworden en wilde meepraten in het ontwikkelingsproces (De Boer, 1987, Ibelings, 1999). Er moest en werd dus een grote omslag gemaakt in de stedenbouwkundige aanpak van de nieuw te realiseren wijken.

Fig. E Rozendaal, Leusden
Bron: www.historieleusden.nl

De veranderende omstandigheden en visie hebben tot gevolg gehad dat op verschillende plekken is geëxperimenteerd met nieuwe stedenbouwkundige opzetten. Voorbeelden hiervan zijn de wijk Rozendaal in Leusden (figuur E) en de paalwoningen van Piet Blom in Hengelo. Niet alle nieuwe stedenbouwkundige opzetten waren even succesvol na realisatie. (De Boer, 1987)
Volgens De Boer bestond er niet meer één ideologie hoe wijken moesten worden gebouwd (1987). Toch zijn er wel kenmerken te noemen die de stedenbouwkundige visie en de stedenbouw van de jaren zeventig typeert. Zo werden er plekken gecreëerd voor dorps rust, werden straten kronkelend in plaats van strak en hoogbouw was taboe (Ibelings, 1999). Het kronkelende stratenpatroon kwam terug in de rooilijnen. De rechthoekige verkaveling was geen streefpunt meer. Wel werd er naar gestreefd om de gevels van huizen weer een gezicht te geven mede door veranderende dakpatronen. Door het echter veelvuldig herhalen van deze gezichten verdwenen langzamerhand de beoogde persoonlijke trekken van de woningen. (De Boer, 1987)

De hang naar knusheid en kleinschaligheid had ook zijn invloed op de grote winkelcentra. Ontwerpers streefden niet meer naar het complete dominante wijk/winkelcentrum. Ze wilden de winkels en voorzieningen in groepjes over de wijk verspreiden. (De Boer, 1987)

Het beleid om, daar waar mogelijk, de auto te weren ging voort. In deze periode kwam mede als reactie hierop de rond/randweg en het verkeerscirculatieplan. Om fietsen aan te moedigen kwamen er voor fietsers en voetgangers aparte langzaamverkeerroutes. (Ibelings, 1999) Ook kwam er meer oog voor het openbaar vervoer. Zo kwamen er voor het busvervoer vrije busbanen. (De Boer, 1987) De strakke wijkverzamelweg moest plaatsmaken voor de rond/randweg. De rondweg liep rond door het woongebied heen, de randweg liep om de wijk heen. Vaak lag centraal gelegen van deze rond/randweg een groene ruimte. Deze was ook vaak vrijgesteld van gemotoriseerd verkeer. Het realiseren van waterpartijen en zandwinplassen in de groene ruimtes was ook niet ongebruikelijk. De hiërarchische stratenstructuur (wijkstraat, buurstraat, woonstraat) werd steeds meer losgelaten. Reden hiervoor was het streven naar een meer diffuus systeem waarbij het verkeer zich gelijkmatig over de wijk verdeelt. Ook werden in de loop van de jaren zeventig de verschillende verkeerssoorten in de directe woonomgeving met elkaar gemengd. Hierdoor zijn volgens De Boer veel woonerven niets anders dan aangeklede parkeerterreinen zonder trottoirs. (De Boer, 1987)

De oliecrisis had niet alleen invloed op het autobeleid in de wijken. Woningen moesten ook energie zuiniger worden. Een van manieren om dit te realiseren was het kleiner maken van de ramen in woningen. Ook was er aandacht voor experimenteren op het gebied van energiezuinige woningen (De Boer, 1987). Een andere ontwikkeling was het dalende gemiddelde van het aantal inwoners per woning. Er kwam ook meer vraag naar woningen voor jongeren en alleenwonenden. Dit had tot gevolg dat er meer kleinere woningen werden gerealiseerd in de wijk. In de jaren zeventig werden de landschappelijke gegevenheden één van de motieven voor de stedenbouwkundige opzet. Oude boerderijen en landhuisjes werden behouden en ingesloten in de nieuwe wijken. (De Boer, 1987)

Het fenomeen vlekkenplan heeft ook de nodige invloed gehad op de stedenbouwkundige realisatie van wijken. Het vlekkenplan is ontstaan in de jaren zeventig als reactie op de Wet op de ruimtelijke ordening uit 1965. Deze wet verplichtte gemeentes om, voordat ze bestemmingsplannen maakten een globale opzet te laten goedkeuren door de Provinciale Staten. Dit werden de vlekkenplannen waarin met 'vlekken' alleen de bestemming werd aangeduid. Vervolgens werd, na goedkeuring, per vlek de bestemming uitgewerkt. Dit had het gevolg dat buurten vaak slecht op elkaar werden afgestemd.

(Ibelings, 1987) Steeds minder werden stedenbouwkundigen betrokken bij het ontwikkelen van een wijk. De vlekken werden toebedeeld aan architecten, die vervolgens een ontwerp maakten voor een vlek. Maar een architect is geen stedenbouwkundige. Een architect is veel meer gefocust op de gebouwen zelf dan op de samenhang met de directe omgeving en de rest van de wijk en stad. Er was dus niemand meer die naar het gehele plaatje keek van de te ontwikkelen wijk. Dit had tot gevolg dat de ontwikkelende blokken onderling sterk verschilden en het stratenpatroon onoverzichtelijk was. (Boer, 1987) Deze manier van stedenbouw werd ook wel bloemkoolstedenbouw genoemd. Deze manier van stedenbouw heeft echter ook een voordeel. Het vlekkenplan is namelijk een zeer flexibel planningsmiddel wat mee kan gaan met wijzigende omstandigheden. (Ibelings, 1999) Eind jaren zeventig verdween langzaam de sterke drang om van de woning iets uitzonderlijks te maken. De woonomgeving kreeg steeds meer aandacht. Door middel van onder andere beeldende kunst wilden kunstenaars iedere wijk, buurt en woninggroep een eigen karakter geven. Ook kwam er aandacht voor collectieve woonvormen. Het woonerf, wooncluster, woonhof of semi-gesloten bouwblok moest het domein worden van de woongemeenschap. De woongemeenschap kon er voor zorgen dat bewoners betrokkenheid toonden bij het inrichten, beheren en onderhouden van de gezamenlijke buitenruimte. Het lijkt een beetje op de wijkgedachte van de jaren vijftig, waarbij de wijk de mensen bij elkaar zou brengen. De aandacht voor de woonomgeving bleef niet alleen beperkt tot de beeldende kunst. Er werd ook weer gekeken naar het groen in de openbare ruimte. Er waren tuinarchitecten die steeds meer geïnteresseerd raakten in de natuurlijke begroeiing. Onderhoud was bij hen taboe, de natuur moest het werk doen. Dit resulteerde in natuurlijke inheemse beplante randen langs de bebouwing, wat zorgde voor mooie overgangszones. De hang naar de natuur had ook gevolgen voor de parken. Deze moesten niet meer het karakter krijgen van een aangelegd stedelijk park. Het moest een landschappelijk karakter hebben. (De Boer, 1987)

Architectuur

Op het gebied van architectuur kwam er ook commentaar op de voorgaande periode. Het Nieuwe Bouwen was kil, zakelijk, saai en onmenselijk. Een antwoord op het commentaar was onder andere het structuralisme. De gedachte hierbij was een eenheid te maken op menselijke maat en deze op verschillende wijze aan elkaar te koppelen waardoor variëteit ontstaat. Grote aanhangers van deze stroming waren o.a. het Forum, Hertzberger en Van Eijck. Er werd zoveel mogelijk gevarieerd met kapjes, verspringen en balkonnetjes. Openheid, lange rechte blokken en hoogbouw waren hierbij taboe. Dit resulteerde in laagbouw opgezet in ingewikkelde patronen, met bloembakken en verkeersdrempels op straat. Dit zorgde vaak voor een wat chaotische indruk. Het werd door tegenstanders ook wel de Nieuwe Truttigheid genoemd. Een andere architectenstroming uit eind jaren zeventig, begin jaren tachtig is het Rationalisme. Kenmerken van deze stroom zijn het verstandelijk beredeneren van de ontwerpen en het gebruik van geometrische vormen zoals een driehoek, vierkant en cirkel. (Groenendijk, 1993)

Fig. F Almere
Bron: www.nai.nl/.../040618_debat_jaren70.html

3.3 *Conclusie*

In dit hoofdstuk zijn de elementen van de stedenbouwkundige theorieën (stromingen) behandeld van de periode 1960-1980. Er is een beeld gevormd van hoe de wijken uit deze periode er waarschijnlijk uit zien. Hieronder worden de belangrijkste punten uit de stedenbouwkundige theorieën genoemd. Hiermee worden de theorieën in hoofdstuk 4 over het behouden van cultuurhistorische waarden van de vroegnaoorlogse woningbouw beoordeeld op toepasbaarheid. In hoofdstuk 5 worden met deze punten tevens de cultuurhistorische waarden bekeken van de onderzochte wijk en die van andere wijken uit de periode 1960-1980.

Voor de periode 1960-1970 zijn de belangrijkste punten:

- Rationeel ontwikkelingsproces;
- Rechthoekige compositie van hoog-, middel- en laagbouw;
- Veelvuldig gebruik van stempels;
- De auto heeft een belangrijke rol in het ontwerpplan;

➤ Functionele eisen liggen ten grondslag aan het ontwerp van woningen.

Voor de periode 1970-1980 zijn de belangrijkste punten:

➤ Het ontwikkelingsproces is een procedure;

➤ Ontwerpen zijn gericht op kleinschaligheid, dorps en landelijk wonen en eengezins/rijtjeswoningen;

➤ De auto wordt zoveel mogelijk geweerd, mede door rand- en rondwegen

➤ Opkomst van het vlekkenplan met gevolg minder betrokkenheid van stedenbouwkundigen bij het plan, elke architect mag een vlek ontwerpen waardoor zogenaamde bloemkoolwijken ontstaan.

➤ Woonerven zijn erg populair.

Uiteraard worden de andere theorieën niet geheel vergeten bij de volgende hoofdstukken. Ze spelen echter op de achtergrond een rol bij het beoordelen en vergelijken. In de periode 1960-1980 is in de stedenbouwkundige theorieën een forse ommezwaai gemaakt. Verwacht wordt dit ook terug te zien in de wijken in de praktijk

4. Theorie behouden stedenbouwkundige kwaliteiten

In hoofdstuk 2 is het belang van het behouden van stedenbouwkundige structuren en elementen toegelicht en gemotiveerd om er niet onnodig fors in te wijzigen. Er is geattendeerd op de bestaande verontrusting dat er nog te weinig aandacht is voor oorspronkelijk stedenbouwkundige aspecten die van cultuurhistorische waarde zijn. In dit hoofdstuk wordt inzicht verschaft in bestaande theorieën om cultuurhistorische waarden inzichtelijke te maken en te behouden. In paragraaf 4.1 wordt nagegaan hoe, bijvoorbeeld een gemeente, een wijk kan analyseren op stedenbouwkundige kwaliteiten. Dit wordt gedaan aan de hand van het analyseren van drie bestaande methodes waar vanuit vervolgens een nieuwe methode wordt opgesteld. In paragraaf 4.2 wordt aangegeven hoe een gemeente zou moeten handelen om de stedenbouwkundige kwaliteiten te behouden. De aandacht wordt speciaal op de gemeente gericht omdat zij de instrumenten heeft om ontwikkelaars en corporaties iets op te leggen. Bij dit hoofdstuk is gebruik gemaakt van literatuur voornamelijk gewijd aan het behoud van cultuurhistorische waarden van de vroeg naoorlogse bebouwing. Deze theorieën zijn echter naar verwachting niet afhankelijk van een bepaalde tijdsperiode. In paragraaf 4.1 en in de conclusie van dit hoofdstuk wordt hierop terug gekomen.

In de meeste literatuur wordt gesproken over cultuurhistorische waarden of aspecten i.p.v. stedenbouwkundige kwaliteiten. De reden voor het behouden van stedenbouwkundige kwaliteiten is deels omdat ze de Nederlandse cultuur van een bepaalde periode weergeven. Philippi definieert in haar rapport cultuurhistorische waarde als “een bijzondere uitdrukking van culturele, sociaal-economische, technische en of geestelijke ontwikkelingen. In wijken en buurten gaat het met name om architectuur en stedenbouw, bijzondere representanten van het oeuvre van een ontwerper, een architectuurstroming, een stedenbouwkundige opvatting of een bouwwijze.”(2002). Mispelaar en Nyst verstaan onder cultuurhistorie ”archeologie, historische geografie en historische (steden)bouwkunde” (2006).

Hieruit concluderend wordt in dit onderzoek onder cultuurhistorische waarden verstaan: de stedenbouwkundige kwaliteiten/elementen van een wijk die de sociaal-economische, technische en/of ontwerp (gedachte)stromingen van een bepaalde periode representeren en de wijk een identiteit geven.

4.1. Cultuurhistorische analyse methode

In deze paragraaf wordt gekeken naar diverse methodes om de cultuurhistorische waarden te kunnen achterhalen van wijken. Er zijn drie verschillende methodes gevonden, één opgesteld door de VNG gezamenlijk met verschillende Rijksdiensten (in vervolg: VNG), één door het stedenbouwkundig bureau Steenhuis stedenbouw/landschap en één door het stedenbouwkundig bureau De Lijn met Rein Geurtsen en Partners B.V. (in vervolg: De Lijn). De methodes van de VNG en van het stedenbouwkundig bureau Steenhuis zijn van oorsprong gericht op de vroeg naoorlogse wijken. De methode van De Lijn is gebaseerd op onderzoeken naar jaren 20 en 30 wijken. Hieronder worden eerst de overeenkomsten van de drie methodes beschreven. Vervolgens wordt er ingegaan op de verschillen per methode en wat daar wel en niet goed aan is. De tussen haken geschreven woorden “(tekst)” en “(kaart)” geven aan of het betreffende punt moet worden verwerkt in tekstvorm of dient te worden weergegeven op een kaart.

Na de evaluatie van de drie methodes wordt een nieuwe methode samengesteld die voor dit onderzoek zal worden gebruikt. In bijlage I is een complete beschrijving te vinden van de drie methodes.

Overeenkomsten methodes

De punten die bij alle drie de methodes terugkomen zijn:

- Kijken naar de ontwikkelingsgeschiedenis van de wijk, welke (stedenbouwkundige) plannen zijn er gemaakt (tekst);
- In welke bouwperiode(s) is de wijk gebouwd (tekst);
- Hoofdstructuur van de wijk (wegen, spoor, water) (kaart);
- Functionaliteit, wat voor woonbebouwing (sociaal/particulier) en andere bebouwing (kaart);
- Landmarks, bijzondere elementen met een sleutelpositie in de wijk/stedenbouwkundige opzet (kaart);

Wanneer gekeken wordt naar de cultuurhistorische waarden is het bekijken van de ontwikkelingsgeschiedenis de belangrijkste stap erin. Het weten van de bouwperiode van de wijk is ook van belang om te controleren welke periode de wijk representeert. De hoofdstructuur is de basis van de wijk, dat wat het eerst opvalt in de wijk. Het is goed om deze duidelijk in kaart te brengen. Het inzichtelijk hebben waar welke functies zitten is ook zeer handig. Zitten voorzieningen gecentraliseerd, welke voorzieningen zijn er? Het is een basiskaart om de wijk te doorgronden. Landmarks zijn kenmerkende elementen in de wijk, die opvallen en iedereen kent. Het is goed om te weten of een wijk ze heeft en zo ja, waar in de wijk. Alle vijf punten worden van belang gevonden. Deze vijf punten zullen daarom worden meegenomen in de nieuwe op te stellen methode.

Methode VNG

Deze methode heeft verschillende punten waaraan de andere methode(s) geen aandacht aan besteed(en). Deze punten zijn:

1. Wat was het sociaal-economisch uitgangspunt bij de bouw (tekst);
2. Hoe heeft het sociaal-economisch aspect zich ontwikkeld in de wijk (tekst);
3. Waarom is de wijk daar gelegen binnen de gemeente (tekst);
4. Welke functie heeft de wijk nu (tekst);
5. Wie waren de opdrachtgevers, architecten en stedenbouwkundigen bij de ontwikkeling (tekst);
6. De bebouwingsstructuur, traditioneel (zadeldak) of modern (plattendak) (tekst);
7. De veranderingen in de wijk (tekst en kaart); (kaart zit ook in de Steenhuis methode)
8. Begrenzing van de wijk (kaart); (zit ook in de Steenhuis methode)
9. De groen- en waterstructuur (kaart);
10. De bouwhoogte (kaart); (zit ook in de Steenhuis methode)
11. De zichtlijnen, komen vaak uit op landmarks.

Bovenstaande punten worden behandeld in de eerste twee fasen van de methode. De derde fase is de vertaalslag van de resultaten in beleid, de keuze worden de cultuurhistorische waarden geïntegreerd in het (her)ontwikkelingsprogramma of wordt de wijk gesaneerd en gereconstrueerd zonder culturele continuïteit.

Een wijk is niet een abstract iets wat bestaat uit grond en stenen, er wonen en leven mensen die deel uitmaken van de wijk. Het abstracte van een wijk en de mensen die er leven hebben over en weer invloed op elkaar. Punt 1 en 2 zijn daarom van belang. Het is ook goed om te kijken waarom een wijk op de bepaalde plek is gerealiseerd, wat waren de achterliggende gedachten. Daarbij hoort ook een beeld van de grenzen van de wijk, is de wijk op zichzelf gericht met harde lijnen of gaat het vloeiend op in de omgeving? Een wijk kan één of meer verschillende functies hebben. Wijken uit de periode 1960-1980 hebben over het algemeen voornamelijk een woonfunctie. Toch is het goed om hierbij even stil te staan bij de analyse en dit dus op te nemen in de methode. Een wijk is een product wat is ontstaan uit de samenwerking tussen opdrachtgevers, stedenbouwkundigen en architecten. Het is goed om hiernaar te kijken, vooral naar de opdrachtgevers, waren dit commerciële partijen, publieke partijen of een mix daarvan? Het is ook goed om te kijken naar de type daken, type bouwstructuur, is dit modern of traditioneel. Een meer traditioneel gebouwde wijk met puntdaken heeft namelijk een heel andere sfeer dan een modern gebouwde wijk met allemaal platte daken. Ditzelfde geldt voor de bouwhoogtes in de wijk, veel hoogbouw geeft een hele andere sfeer dan veel laagbouw. Tevens resulteert veel hoogbouw in een andere bevolkingssamenstelling dan laagbouw. Wanneer een cultuurhistorische analyse wordt gemaakt bestaat een wijk al een hele tijd. Coherent aan tijd is verandering. Het is goed om te kijken welke veranderingen hebben plaatsgevonden, wat is al verdwenen en wat is er nieuw bijgekomen. Groen en water kan veel doen met een wijk zowel positief als negatief. Daarom is het van belang om ook dit goed in beeld te hebben. Een zichtlijn is een open lijn wat vaak lijkt naar een landmark. Een landmark zou ook geen landmark zijn als er geen zichtlijnen op zijn gericht. Zichtlijnen zijn daarom net zo van belang voor de structuur als landmarks. Daarom dienen deze ook in kaart te worden gebracht.

Deze methode bevat elf punten die bij de methode van De Lijn niet voorkomen en grotendeels ook niet bij de methode van Steenhuis. Alle elf punten zijn van belang om een goed beeld te krijgen van de wijk en om de cultuurhistorische waarden te achterhalen. De methode is ook toegepast. Uit de

evaluatie hiervan zijn alleen tips gekomen over hoe de methode toe te passen, er was geen commentaar op de methode zelf. Deze evaluatie wordt mede behandeld in bijlage I. Deze methode is niet compleet. In de andere twee methodes zitten namelijk ook punten die in deze methode niet worden behandeld maar wel van belang zijn voor een complete analyse methode.

Methode Steenhuis

De methode van Steenhuis bestaat voornamelijk uit het in beeld brengen van bepaalde zaken in een kaart van de wijk. Het voordeel hiervan is dat heel snel en makkelijk inzicht kan worden gegeven in de wijk en zijn elementen. Onderstaande punten, die deze methode extra heeft ten opzicht van de andere methode(s), zijn allemaal gegevens die in kaarten dienen te worden vertaald. De punten zijn:

1. Begrenzing van de wijk; (zit ook in VNG methode)
2. De veranderingen in de wijk; (zit ook in VNG methode)
3. De bouwhoogte; (zit ook in VNG methode)
4. Bestaande ruimte naast bebouwing, openbaar en particulier groen;
5. Bestaande bebouwing en open ruimtes (samenvoeging van kaart 2, 3 en 4);
6. Secundaire structuur;
7. Bebouwingsvelden;
8. Onderdelen bebouwingsvelden, fotostrips van de verschillende bebouwingsvelden;
9. Stedenbouwkundige detaillering, fotostrips van de verschillende stedenbouwkundige onderdelen;
10. Architectuur en openbare ruimte, fotostrips van de verschillende architectuurstijlen en openbare ruimte;
11. Waardering, in kaartvorm de waarderingen van de huidige ruimtelijke structuur.

Het belang van de punten 1 tot met 3 is al behandeld bij de methode van de VNG. Naast het in kaart brengen van het groen en water in de wijk is het ook van belang om te achterhalen wat particulier eigendom is en wat gemeentelijk. Gemeentelijk water en groen wordt anders onderhouden en gebruikt en er zijn andere toekomstmogelijkheden voor dan met particulier groen en water. De samenvoeging van de kaarten uit punt 2, 3 en 4 levert een wat drukke en onoverzichtelijke kaart op. De bijdrage van deze kaart is daarom klein. Naast de hoofdstructuur in een wijk is er ook een secundaire structuur. Deze valt niet direct op in de wijk maar is voor de inwoners en de stedenbouwkundige opzet wel van belang en van waarde. Een wijk is vaak opgebouwd in fasen in verschillende jaren, hierdoor zitten er ook verschillen in per fase. Van belang is om die verschillende bebouwingsvelden/fasen in beeld te krijgen. Middels de fotostrips kan vervolgens een duidelijk beeld worden gegeven hoe de bebouwingsvelden en andere bijzondere/belangrijke elementen eruit zien. Om één overzichtelijk beeld te geven zouden de fotostrips kunnen worden samengevoegd. Punt 11 is van belang omdat dit duidelijk aangeeft wat de potentiële elementen zijn die behoudenswaardig zijn, de cultuurhistorische waarden.

Ook deze methode heeft 11 punten die bij De Lijn methode niet terugkomen en grotendeels niet bij de VNG methode. De kaarten worden bijna allemaal van belang gevonden. Deze methode wordt echter niet gebruikt omdat hij niet compleet is. Zowel bij de VNG als bij de De Lijn methode zijn elementen die van belang zijn voor een goede analyse methode die de methode van Steenhuis niet heeft. De methode van Steenhuis is omschreven aan de hand van 10 cultuurhistorische analyses van 10 vroeg naoorlogse wijken in Utrecht. Steenhuis zelf ziet het niet als een methode omdat de aanpak per opdracht wordt aangepast aan de specifieke vraag. Vaak gaat het er dan dieper op in zodat ze ook transformatie adviezen kunnen geven. Door Steenhuis wordt het intergraal meenemen van alle aspecten in het proces het lastigst gevonden.

De Lijn

De methode van De Lijn bestaat voornamelijk uit vragen die middels tekst moeten worden uitgewerkt. Deze methode verschilt het meest van de twee andere methodes. De punten/ vragen die deze methode wel behandelt in tegenstelling tot de twee andere methodes zijn:

1. Wat zijn de belangrijkste stedenbouwkundige kenmerken van de betreffende bouwperiode?
2. Welke ideeën liggen daaraan ten grondslag?
3. Heeft opeenvolging van de periodes geleid tot markante breukvlakken in de stedenbouwkundige structuur?

4. Welke lagen zijn er in de ruimtelijke compositie en hoe verhouden die zich tot elkaar?
5. Welke lagen zijn essentieel voor de totale compositie?
6. Door welke architectonische articulaties wordt de gelaagdheid in de stedenbouwkundige structuur afleesbaar gemaakt?
7. Welke beeldbepalende elementen zijn er in de openbare ruimte?
8. Wat is de relatie tussen de vormgeving van de openbare ruimte en de bouwblokken?
9. Welke bouwwerken zijn minder van belang/essentieel?
10. Zijn er buiten de hoofdstructuur nog gebouwen van bijzondere architectonische waarde?
11. Hebben de onderscheidende ontwikkelingsperiodes bijzondere nieuwe bouwtypologieën opgeleverd?
12. Zijn er typologieën die bijzondere toekomstwaarde hebben?
13. Zijn er collectieve gebouwen en wat is hun positie in de stedenbouwkundige compositie?
14. Hoe is de kwaliteit van de fundering van de bouwblokken, rekening houdend met de architectuureenheden?
15. Wat is de grootte van de woningen in de bouwblokken?
16. Hoeveel eigenaren zijn er in een bouwblok?
17. Welke locaties hebben een hoog marktpotentieel, criteria: parkranden, voorzieningen etc.?
18. Welke locaties kunnen een hoog marktpotentieel hebben bij aanpassing van de stedenbouwkundige structuur?
19. Welke invloed hebben de op korte termijn voorgenomen bouwplannen op het marktpotentieel van locaties in de buurt?

Na het beantwoorden van deze vragen en die genoemd zijn bij de overeenkomstige punten, zijn er bij De Lijn methode nog twee stappen. Stap vier is het maken van een aanpakvoorstel wat behouden moet worden en wat ontwikkelingslocaties kunnen zijn in de wijk. Stap 5 is een voorstel aan het college schrijven voor het behouden van de bepaalde elementen/waarden in de wijk.

De punten 1 en 2 zijn in dit onderzoek al behandeld in hoofdstuk 3. Punt 3 kan beter breder worden getrokken door deze te wijzigen in “welke stedenbouwkundige periodes zijn er in de wijk te onderscheiden”. Deze vraag heeft op die manier direct verband met de gedachte waarom cultuurhistorische waarden moeten worden behouden, in verband met de representatie van een bepaalde periode. Punt 4 tot en met 6 gaan in op de lagen van de wijk. Ze gaan in op de verbindingen tussen de belangrijkste plekken in de wijk, de routes die de wijk verbinden met de binnenstad en uitvalroutes de stad uit, de buurten met elkaar verbinden en onderdelen van een buurt met elkaar verbinden. Dit zijn eigenlijk de hoofd en secundaire structuur, alleen nader uitgewerkt. Het in beeld brengen van de hoofd en secundaire structuur lijkt in het kader van het onderzoeken van een gehele wijk diepgaand genoeg. De openbare ruimte speelt een belangrijke rol in de sfeer van de wijk. Met de beeldbepalende elementen in de openbare ruimte moet daarom bewust mee worden omgegaan. Het is daarom goed deze elementen in beeld te brengen. Om dezelfde reden is het van belang om te kijken naar de relatie tussen de openbare ruimte en de bebouwing. Het is incoherent aan tijd dat er verbeteringen en veranderingen plaats (moeten) vinden. Het verdwijnen van bouwwerken die weinig bijdragen aan de (gehele) stedenbouwkundige structuur en identiteit brengen de minste schade aan de wijk. Gebouwen van bijzondere architectonische waarde moeten daarentegen juist bewaard blijven. Het in beeld brengen van de minder essentiële bouwwerken en de bijzondere architectonische elementen is daarom van essentieel belang. Punt 11 en 12 gaan in op het benoemen van nieuwe typologieën. Met typologieën wordt bedoeld experimentele bebouwing, een voorloper op nieuwe stedenbouwkundige principes. Wanneer er elementen in de wijk zitten die een experimenteel karakter hebben, die zijn gerealiseerd volgens vernieuwende ideeën voor die tijd, zal dit ook naar boven komen wanneer gekeken wordt naar de ontwikkelingsgeschiedenis van de wijk. Een aparte vraag hiervoor lijkt daarom overbodig. Collectieve gebouwen hebben een belangrijke rol in de wijk, ze ondersteunen vaak de woonfunctie in de wijk. Het is goed om deze in beeld te brengen en te bekijken wat hun positie is in de stedenbouwkundige opzet. Punt 14 houdt in dat ook naar de bouwkundige staat wordt gekeken. Iets kan architectonisch bijzonder zijn, maar als de bouwkundige staat heel slecht is moet daar ook goed naar worden gekeken. Tevens heeft de bouwkundige staat ook veel invloed op de waarde van het onroerend goed en de leefbaarheid in de wijk. Punt 15 en 16 gaan te diep wanneer een gehele wijk wordt onderzocht. Ze geven veel informatie wat weinig tot niets bijdraagt aan een algeheel beeld van de wijk. Pas bij het maken van concrete herontwikkelingsplannen is deze informatie van

belang. Om een wijk leefbaar te houden moeten mensen er ook willen wonen, een wijk moet marktpotentieel hebben. Locaties die een goed marktpotentieel hebben moeten worden behouden of worden versterkt. Locaties die met enige aanpassingen een hoog marktpotentieel kunnen bereiken moeten ook goed worden bekeken, om te achterhalen hoe dit dan kan worden bereikt. Voor de leefbaarheid van de wijk is het daarom van belang deze twee locaties in zicht te brengen. Veranderingen hebben invloed op de wijk en de cultuurhistorische waarden daarvan. Het is daarom goed om tot slot te kijken wat toekomstige plannen voor invloed zullen hebben op de wijk.

De methode van De Lijn verschilt het meest met de twee andere methodes. De methode bevat 19 punten die niet in de twee andere methodes zitten. Niet alle 19 punten worden van belang gevonden. De punten die van belang worden gevonden zullen worden opgenomen in de nieuwe samen te stellen methode. Deze methode alleen is namelijk niet compleet.

Na het opstellen van de methode is de methode twee maal toegepast op een wijk. De toepassing is achteraf niet geëvalueerd. Wel zat er volgens de heer Rein Geurtsen een zwakke punt in de methode, namelijk het onderzoeken van het marktpotentieel van locaties. Gegevens op de woningmarkt zijn namelijk alleen bekend op regionaal en stedelijk niveau. Om gegevens van de woningmarkt te achterhalen op wijkniveau moest diepgaander onderzoek worden gedaan dan verwacht.

Echter de mensen die een woning zoeken, zoeken juist op regionaal en stedelijk niveau. Niet alleen wat er in de eigen wijk is. Om te achterhalen waar vraag naar is, wat marktpotentieel heeft, zijn gegevens op regionaal en stedelijk niveau dus juist goed. Het bekijken van het marktpotentieel van locaties wordt daarom wel meegenomen in de nieuwe samen te stellen methode.

De nieuwe methode

Geen van de drie methodes van de VNG, Steenhuis en De Lijn zijn compleet. Alle drie de methodes bevatten andere elementen die van belang zijn voor een complete analyse van een wijk om de cultuurhistorische waarden te achterhalen. Om tot een complete methode te komen zullen daarom de overeenkomsten van de drie methodes en alle goede elementen die de methodes afzonderlijk hebben worden samengevoegd tot één nieuwe methode. De nieuwe methode bestaat uit de 21 vragen voor de tekstuele beschrijving en 15 kaarten.

De tekstuele beschrijving geeft antwoord op de vragen:

- 1 Waar ligt de wijk binnen de gemeente en waarom daar;
- 2 Wat was het oorspronkelijke stedenbouwkundige plan en de gedachte(s) daarbij;
- 3 Wat is uiteindelijk gerealiseerd en wanneer;
- 4 Wie waren de opdrachtgevers, stedenbouwkundigen en architecten van de wijk;
- 5 Is de bebouwingstructuur traditioneel (zadeldak) of modern (plattendak);
- 6 Zijn er stedenbouwkundige periodes in de wijk te onderscheiden;
- 7 Welke bouwwerken ondersteunen/zijn belangrijk door hun plaats en/of vormgeving voor de stedenbouwkundige structuur, ook rekening houdend met architectonische eenheden;
- 8 Zijn er buiten de hoofdstructuur nog gebouwen van bijzondere architectonische waarde;
- 9 Welke bouwwerken zijn minder essentieel;
- 10 Welke beeldbepalende elementen zijn er in de openbare ruimte te onderscheiden;
- 11 Wat is de relatie tussen de vormgeving en inrichting van de openbare ruimte en de bebouwing;
- 12 Zijn er collectieve gebouwen en wat is hun positie in de stedenbouwkundige compositie;
- 13 Wat was het sociaal-economische uitgangspunt bij de bouw;
- 14 Hoe is de sociaal-economische samenstelling in de wijk;
- 15 Welke functie heeft de wijk;
- 16 Waarop onderscheidt de wijk zich ten opzichte van andere wijken;
- 17 Welke veranderingen zijn er in de wijk aangebracht na realisatie;
- 18 Wat is de bouw(technische) kwaliteit en marktpositie van de gebouwen in de wijk;
- 19 Wat voor eigenaren zijn er en hoe zijn de verhoudingen en verdeeldheid daarvan;
- 20 Welke locaties hebben of kunnen op simpele wijze een hoogmarktpotentieel bereiken;
- 21 Welke invloed hebben de op korte termijn voorgenomen bouwplannen op het marktpotentieel van locaties in de buurt.

De kaarten geven het volgende weer:

- 1 Ligging van de wijk;
- 2 De begrenzing van de wijk en karakter van de begrenzing (open of gesloten);
- 3 Hoofdstructuur (wegen, spoor en water);
- 4 Secundaire structuur;
- 5 De groen en waterstructuur, geeft ook aan wat hiervan particulier en openbaar is;
- 6 Functionaliteit, wat voor woonbebouwing (sociaal, particulier) en bijzondere bebouwing (geen woonbebouwing);
- 7 De landmarks, duidelijk herkenbare gebouwen en objecten die mede de stedenbouwkundige structuur bepalen zoals kerken, hoge gebouwen en gedenktekens;
- 8 De zichtlijnen, komen vaak uit op landmarks;
- 9 De bouwhoogte, hoogbouw meer dan 6 lagen, middelhoogbouw 3 tot en met 6 lagen, laagbouw minder dan drie volledige lagen;
- 10 Bebouwingsvelden, markeren verschillende deelgebieden;
- 11 Onderdelen bebouwingsvelden, fotostrips van de bebouwingsvelden;
- 12 Wijzigingen in de wijk, sloop en nieuwbouw;
- 13 Eigendom, wat is in bezit van corporaties, beleggers en bewoners;
- 14 (Cultuurhistorische) gewaardeerde stedenbouwkundige elementen en structuur;
- 15 Ontwikkelingslocaties onderverdeeld in twee types:
 - o Interventie binnen de bestaande structuur met dus duidelijke randvoorwaarden;
 - o Ingrijpende interventies.

Naar verwachting is deze nieuwe ontwikkelde methode voldoende en compleet om wijken te analyseren op cultuurhistorische kwaliteiten. Geen van de punten bevatten elementen die tijdsgebonden zijn. De methode kan dus worden toegepast op de periode 1960-1980. De methode zal worden uitgevoerd op een wijk uit de periode 1960-1980, de Grote Waal te Hoorn. In hoofdstuk 5 worden de resultaten van de uitvoering van deze nieuwe methode besproken en geëvalueerd.

4.2 Toepassing cultuurhistorische waarden

In deze paragraaf wordt gekeken hoe gemeenten het cultuurhistorische aspect bij vernieuwingsplannen kunnen betrekken en behouden. In 4.2.1 wordt gekeken welke (wettelijke) instrumenten gemeenten hebben. Deze zijn onder te verdelen in twee categorieën. Instrumenten om andere partijen te overtuigen en te stimuleren en instrumenten om andere partijen iets op te leggen. In 4.2.2 worden lessen uit de praktijk behandeld over het toepassen van cultuurhistorische waarden in vernieuwingsplannen. Waar moet op gelet worden bij integratie van de oorspronkelijk kwaliteiten in de nieuwe plannen?

4.2.1 Sturingsmogelijkheden gemeente

In 2004 is door Berx onderzoek gedaan naar de sturingsmogelijkheden van gemeenten om cultuurhistorische waarden te kunnen behouden. Berx maakt een tweedeling in de sturingsinstrumenten van gemeenten, nl. eerste generatie en tweede generatie sturingsinstrumenten. Eerste generatie sturingsinstrumenten zijn instrumenten die andere partijen geboden en verboden oplegt. Ze zijn eenzijdig en direct. De tweede generatie sturingsinstrumenten zijn instrumenten om andere partijen te beïnvloeden of om afspraken mee vast te leggen. Bij herstructurering van wijken is een gemeente altijd afhankelijk van de bewoners, de zittende coöperaties en andere betrokken partijen als projectontwikkelaars. Daarom is het gebruik van uitsluitend eerste sturingsinstrumenten onwenselijk. Partijen hebben dan het gevoel dat ze geen keuze hebben, dit werkt niet positief op het proces. Tevens duurt de totstandkoming van dergelijke instrumenten lang. Alleen gebruikmaken van tweede generatie instrumenten is echter ook niet wenselijk. Het is goed om als gemeente randvoorwaarden te stellen.

Eerste generatie sturingsinstrumenten

Eerste generatie sturingsinstrumenten zijn gebaseerd op wetgeving. Hieronder wordt de relevante wetgeving en bijhorende instrumenten behandeld.

Op basis van de Woningwet mogen bouwactiviteiten alleen plaatsvinden als de gemeente een bouwvergunning heeft afgegeven. Voordat de vergunning wordt afgegeven wordt het bouwplan op een aantal zaken getoetst. Zo moet het plan voldoen aan welstandseisen. Sinds 2003 zijn gemeenten verplicht om een welstandsnota te maken waarin de welstandseisen staan. In deze nota kan het cultuurhistorische aspect worden verwerkt als eis. Dat houdt in, dat de vergunning niet wordt afgegeven wanneer het bouwplan geen rekening houdt met de cultuurhistorische waarden. Er zijn echter drie categorieën bouwplannen. Een van die categorieën is vergunningsvrij wat inhoudt dat het plan niet wordt getoetst aan de welstandseisen. Bouwplannen die hieronder vallen zijn genoemd in de Woningwet. Het vervangen van onder andere stalen kozijnen door kunststof of toepassing van andere dakpannen is vergunningsvrij. In 2003 is de lijst uitgebreid. (Berx, 2004; Bouwmeester, 2003, Philippi, 2002) De reikwijdte van dit instrument is dus beperkt, kleine ingrepen die van cultuurhistorische waarde zijn worden hiermee niet beschermd.

De Monumentenwet 1988 is een wettelijk instrument om cultuurhistorische panden te beschermen. Zoals echter vermeld in hoofdstuk 2 kan deze wet nog weinig betekenen voor de wijken van 1960-1980, ze zijn nog geen 50 jaar oud. Provincie en gemeente hebben echter ook bevoegdheden op basis van de provinciale en gemeentelijke monumentenverordening. Zij kunnen stadsgezichten, dorpsgezichten en individuele panden die jonger zijn dan vijftig jaar een provinciale of gemeentelijke monumentenstatus geven. Wanneer een eigenaar aan een monumentaal pand verandering wil brengen moet hiervoor altijd een monumenten- en bouwvergunning worden aangevraagd, ook al is het een bouwvergunningvrije handeling. Op die manier kan altijd worden getoetst of de verandering de cultuurhistorische waarden aantast.

Op basis van de oude Wet op de Ruimtelijke Ordening kan een gemeente een structuurplan maken. In de nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening is het structuurplan vervangen door de structuurvisie. Doel van beide plannen is het vastleggen van de hoofdlijnen van het door de gemeente te voeren ruimtelijk beleid. Voordeel van de structuurvisie ten opzichte van het bestemmingsplan is dat er geen vormeisen aan worden gesteld en de burger alleen inspraakrecht heeft en geen bezwaarrecht. De structuurvisie is echter alleen bindend voor het bestuursorgaan zelf, niet voor de burger. Voor het gehele gemeentelijke grondgebied moet de gemeente straks één of meer structuurvisies maken. (VROM, 2006) In de structuurvisie kan aandacht worden gevraagd voor de cultuurhistorische waarde van wijken. Zo wordt het cultuurhistorische aspect al vroeg onder de aandacht gebracht bij belanghebbenden en belangstellenden. Er wordt duidelijk gemaakt waar de gemeente de prioriteiten legt.

Het bestemmingsplan ontleent zijn bestaansrecht ook aan de Wet op de Ruimtelijke Ordening. Het bestemmingsplan is veelal een uitwerking van het structuurplan ca. structuurvisie. Eisen in een bestemmingsplan kunnen betrekking hebben op het gebruik, afmetingen aan de buitenkant, de vorm van het dak en de nokrichting. Cultuurhistorische aspecten die hieronder vallen kunnen dus via het bestemmingsplan worden beschermd. Karakteristieke kenmerken als de originele dakpannen kunnen niet met het bestemmingsplan worden beschermd. Onderdeel van het bestemmingsplan is de toelichting. Hierin staan de achterliggende gedachten en de onderzoeksresultaten die ten grondslag liggen aan het bestemmingsplan. Hierin kunnen de cultuurhistorische waarden van het betreffende gebied worden toegelicht. (Berx, 2004)

De gemeente kan ook een beeldkwaliteitsplan vaststellen. Een beeldkwaliteitsplan bevat intenties, aanbevelingen en/of richtlijnen voor het veiligstellen, creëren en/of verbeteren van de beeldkwaliteit. In dit plan kan de gemeente cultuurhistorische kenmerken van de wijk opnemen. Naar verwachting zal het beeldkwaliteitsplan worden verwerkt in de welstandsnota.

Er zijn ook verschillende wetten en beleidsnota's op basis waarvan verschillende subsidies kunnen worden aangevraagd. Zo is er de Wet stedelijke vernieuwing. In deze wet is het Innovatieprogramma Stedelijke Vernieuwing (IPSV) geregeld. Dit programma steunt en geeft (indirect) subsidies aan gemeenten die vernieuwingsplannen indienen. Verder is er nog voor de gemeenten het Stimuleringsfonds voor de Architectuur, het Actieprogramma Ruimte en Cultuur, het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV) en de Belvédère subsidieregeling. Bij alle vijf genoemde subsidieregelingen wordt gekeken of de cultuurhistorische waarden/aspecten op een juiste wijze worden betrokken (Berx, 2004).

Het is te verwachten dat het analyseren en betrekken van het cultuurhistorische aspect in het ontwikkelingsproces en plan extra kosten meebrengt. De subsidies kunnen worden gebruikt om deze extra kosten te dekken.

Tweede generatie sturingsinstrumenten

Van de tweede generatie sturingsinstrumenten kan elke partij gebruik maken. Voor de gemeente zijn ze erg bruikbaar om de samenwerking met andere partijen te sturen. De instrumenten die hieronder vallen zijn contract/afsprakenvorming, persoonsgerichte instrumenten, communicatie, incentives en kengetallen. Deze laatste twee instrumenten spelen een kleine tot geen rol bij het behouden van cultuurhistorische waarden. (Berx, 2004) Ze blijven daarom verder buiten beschouwing. De overige instrumenten worden hierna besproken.

De contract/afsprakenvorming kan betrekking hebben op zowel de procedure als het resultaat van herstructurering (Berx, 2004). Zo kan er een intentieovereenkomst worden gesloten om de cultuurhistorische waarden te betrekken bij herontwikkeling. Maar ook is het mogelijk om af te spreken welke onderdelen in de wijk van cultuurhistorische waarde zijn en alleen worden verbeterd. Vastleggen van afspraken kan mondeling of op schrift. Een persoonsgericht instrument is iemand de taak geven om verschillende mensen/partijen nader tot elkaar te brengen of om een groep mensen/partijen te vertegenwoordigen (Berx, 2004). Zo kan het de taak zijn om de verschillende betrokken afdelingen in een gemeente op de hoogte te houden van het standpunt van de gemeente. De gemeente moet namelijk als één partij naar buiten treden. Maar het kan ook de taak zijn om de bewoners te vertegenwoordigen tijdens het proces. Communicatie is een heel breed en belangrijk instrument waarmee veel kan worden bereikt. Communicatie is bijvoorbeeld een belangrijk instrument om draagvlak te creëren. Dit kan o.a. worden gedaan door exposities, publicaties en lezingen. Zo kunnen partijen worden geïnformeerd over hoe de wijk is ontstaan, wat de cultuurhistorische waarden zijn in de wijk en het belang hiervan. Ook kunnen partijen door middel van communicatie nader tot elkaar worden gebracht en op de hoogte worden gebracht van elkaars wensen, eisen en gedachten. Berx noemt in zijn conclusie tot slot vier voorwaarden waaraan de gemeente moet voldoen om de cultuurhistorie in de naoorlogse wijken te kunnen behouden:

- De gemeente kan alleen wat doen als er binnen de gemeente voldoende draagvlak is bij de nodige afdelingen en het college van Burgemeester en Wethouders (B&W);
- Cultuurhistorische waarden moeten in kaart zijn gebracht en gewaardeerd;
- Er moet draagvlak zijn gecreëerd bij belanghebbenden als woningcorporatie en bewoners;
- De gemeente moet besluiten welke rol ze wil spelen bij het beschermen van cultuurhistorische waarden, actief of passief (2004).

Er zijn dus verschillende instrumenten voor de gemeenten. Het rijk besteedt veel aandacht en geld om gemeenten te ondersteunen bij het behouden van de cultuurhistorie van oude wijken. Het is dus een kwestie van willen vanuit de gemeenten om de cultuurhistorische aspecten van oude wijken onder de aandacht te brengen en te behouden.

4.2.2 Integratie cultuurhistorische waarden bij ontwikkeling

In deze paragraaf komen de rapporten van Philippi (2002), en Van Mispelaar & Nyst (2006) aan de orde. In beide rapporten wordt aandacht besteed aan acht verschillende wijken waar vernieuwing en herontwikkeling heeft plaatsgevonden. De rapporten evalueren hoe het integreren van het cultuurhistorische aspect is verlopen. Hieronder de lessen die volgens de rapporten er uit kunnen worden getrokken.

Niet alle gemeenten blijken evenveel besef te hebben van de cultuurhistorische waarden van vroeg naoorlogse wijken. Door de druk vanuit het rijk om een bepaalde woningproductie te realiseren vermindert/minimaliseert de aandacht voor de cultuurhistorische aspecten. (Philippi, 2002, Mispelaar 2006) Deze opgave moet namelijk voor een groot deel worden gerealiseerd binnen de bebouwde kom. Hier is de ruimte schaars en er zijn veel verschillende (sectorale) belangen die een belangrijke rol spelen. Binnen dit spanningsveld speelt de onzichtbare en onbekende cultuurhistorische waarde spoedig een onderschikte of zelfs geen rol (Mispelaar, 2006). Philippi is van mening dat er geen handboek is voor herstructurering en het daarbij meenemen van cultuurhistorische waarden. Want elke wijk is immers “uniek door zijn stedenbouwkundige structuur, de architectuur, de historie en door de bewoners” (2002). Dat elke wijk uniek is, is waar. Dat er geen handboek kan worden gemaakt niet. Zo

kan er een stappenplan/beschrijving worden opgesteld hoe de unieke waarden van een wijk zijn te achterhalen en hoe ze vervolgens te beschermen. Dit wordt ook getracht met dit onderzoeksverslag. Er zijn verschillende voordelen aan het verwerken van de cultuurhistorie in de herstructureringsopgave. Philippi noemt als voordelen de bijdrage aan de vormgeving van de wijk, aan het uiterlijk van de stad en de groeiende maatschappelijke waardering (2002). Van Mispelaar noemt als voordelen het verbeteren van het imago van de wijk of stad en de economische meerwaarde van het project (2006). Hoe groter de (economische) meerwaarde van het cultuurhistorische aspect hoe eerder partijen geneigd zijn deze toe te passen. Van Mispelaar wijst er ook op dat stedelijke ontwikkelingen een kans kunnen bieden aan de cultuurhistorie (2006). Zo kan een intensief programma de mogelijkheid bieden tot een ruimere financiële armslag om de cultuurhistorie er bij te betrekken (Van Mispelaar, 2006). De cultuurhistorische aspecten worden dan behouden voor de toekomst en spreken meer tot de verbeelding voor de leefomgeving. In de praktijk zijn er echter partijen die er sceptisch tegenover staan. Zij denken dat het geen winst oplevert voor de wijk en dat de oude wijkgedachte niet meer van nu is (Philippi, 2002, Van Mispelaar, 2006). Het is vaak lastig om partijen met een negatieve houding te overtuigen van de bijzondere stedenbouwkundige kwaliteiten en het belang er van om deze te behouden. Maar zoals bleek in hoofdstuk 2 is het van belang dit wel te doen. Deze taak ligt voornamelijk bij de gemeente. De gemeente kan hierbij gebruik maken van de in 4.2.1 besproken instrumenten. Partijen wijzen op de voor hun geldende (economische) meerwaarde werkt ook goed. Verder is van belang dat de gemeente een duidelijke visie heeft over de positie van cultuurhistorie en dit bijvoorbeeld verwerkt in een beleidsplan (Van Mispelaar, 2006).

Wanneer het gaat om het betrekken van cultuurhistorische aspecten bij herontwikkeling lijken stedenbouwkundige aspecten beter toe te passen te zijn dan de architectuur uit de jaren vijftig (Philippi, 2002). Belangrijk bij het verwerken van de cultuurhistorische waarden in de nieuwe plannen is dat de cultuurhistorie vroeg wordt betrokken bij het ontwikkelingsproces. Hoe vroeger het er bij wordt betrokken, des te groter de slaagkans van een goede inpassing (Van Mispelaar, 2006). De cultuurhistorie zou eigenlijk standaard in de bouwplannen moeten worden opgenomen evenals het verkeer en milieu. De extra kosten die er bij komen door het integreren van de cultuurhistorische aspecten of het onderzoek ernaar worden gewoonlijk verwerkt in de exploitatie van het project (Van Mispelaar, 2006).

Volgens Van Mispelaar is het ten behoeve van een snel en creatief proces, van belang dat de verschillende partijen een gezamenlijk begrippenkader hebben. Dat ze gezamenlijk de uitgangspunten hebben geformuleerd met betrekking tot de cultuurhistorie en de stedelijke plannen. Het begrijpen en leren van elkaars taal en werkwijze speelt hierbij een essentiële rol. Om met goede creatieve oplossingen te komen is het ook van belang dat iedereen beschikt over de basiskennis als de gemeentelijke procedures voor bouwlocaties, de fasen van het planproces, werkwijze van archeologisch onderzoek en de betekenis van behoud door ontwikkeling. Verder is bij goede creatieve oplossingen belangrijk dat de partijen verder kijken dan alleen hun eigen vakgebied. (Van Mispelaar, 2006)

Het is niet altijd even bekend welke cultuurhistorische waarden er zijn in het te ontwikkelen gebied. Het is daarom belangrijk dat er een uitgebreide integrale inventarisatie wordt uitgevoerd. Tevens is het van belang dat deze (en andere) informatie toegankelijk en bruikbaar is voor de gebruikers. Goede communicatie, naar alle betrokken partijen, is heel belangrijk in het ontwikkelingsproces. Onder alle betrokken partijen vallen naast de gemeente en ontwikkelaar ook de (potentiële) bewoners, lokale politici en potentiële financiers. Partijen moeten elkaar weten te vinden wanneer ze bepaalde informatie nodig hebben. Het belang van communicatie is dat iedereen het belang en de mogelijkheden ziet van het betrekken van de cultuurhistorische waarden bij het ontwikkelingsproces. (Van Mispelaar, 2006)

Een van de belangrijkste spelers bij het integreren van de cultuurhistorie in stedelijke ontwikkelingen is de gemeentelijke overheid. De verantwoordelijkheden van de gemeenten zijn namelijk:

- zorgen voor een goede ruimtelijke indeling en zorgen dat de cultuurhistorie een structurele inbedding krijgt,

- het belang van cultuurhistorie (op tijd) onder de aandacht brengen bij de bevolking, de projectontwikkelaar en andere partijen,
- kennis hebben van de cultuurhistorische waarden,
- de gemeente kan wanneer nodig zelf een project opstarten,
- de gemeente heeft toegang tot lokale netwerken,
- en van belang is dat er genoeg politieke aandacht binnen de gemeente is voor cultuurhistorische waarden, omdat bij grote binnenstedelijke ontwikkelingen de besluiten op politiek-bestuurlijk niveau worden genomen. (Van Mispelaar, 2006)

Mogelijke negatieve invloed op de integratie van cultuurhistorie is het economische tij. Een periode van laagconjunctuur wordt gekenmerkt door bezuinigingen van particulieren, private ondernemingen en overheden. Echter een positieve ontwikkeling is dat de mens individualiseert. Die wil wonen in een woning en woongebied met een eigen identiteit. Cultuurhistorie kan hieraan een bijdrage leveren en kan er zelfs voor zorgen dat men er meer voor betaalt.

Wat men zich dient te realiseren is, dat cultuurhistorie en de toepassing daarvan niet objectief meetbaar is. In welke mate men slaagt om de cultuurhistorie toe te passen is afhankelijk van de wijk, het aantal personen, de kwaliteiten van die personen alsmede de beschikbare tijd en geld. Het is een samenspel van de verschillende belangen, inzichten, actoren en lokale omstandigheden die het resultaat bepalen. (Van Mispelaar, 2006) Zoals elke wijk uniek is, is ook elke uiteindelijke toepassing van de cultuurhistorische aspecten uniek.

4.3 *Conclusie*

In dit hoofdstuk zijn vanuit verschillende bronnen methodes en instrumenten behandeld over hoe de cultuurhistorische waarden van een wijk achterhaald en behouden kunnen worden. Vanuit verschillende methodes is o.a. een nieuwe methode ontwikkeld om wijken te analyseren op cultuurhistorische waarden. Er kan geconcludeerd worden dat de theorieën in dit hoofdstuk allemaal kunnen worden gebruikt voor de periode 1960-1980. Geen van de theorieën hebben tijdsgebonden elementen of botsen met de belangrijkste stedenbouwkundige kenmerken van de periode 1960-1980 die zijn behandeld in hoofdstuk 3.

Met dit hoofdstuk is een duidelijk beeld weergegeven, voor o.a. gemeenten, hoe cultuurhistorische aspecten van de wijken uit de periode 1960-1980 in kaart kunnen worden gebracht. Ook zijn er verschillende instrumenten besproken die gemeentes kunnen gebruiken om vervolgens de cultuurhistorische aspecten te beschermen. Hiervoor is geen stappenplan die de gemeente moet doorlopen. Het is een lijst van mogelijke instrumenten waaruit de gemeente zelf dient te kiezen om de cultuurhistorische waarden te beschermen en in welke mate. Maar als een gemeente wil kan zij veel doen om de cultuurhistorische waarden van wijken uit de periode 1960-1980 onder de aandacht te brengen en te behouden.

Er is met dit hoofdstuk in ieder geval een duidelijke stap voorwaarts gezet naar het verwerven van inzicht in de wijze van behoud van cultuurhistorische, stedenbouwkundige elementen in de grote stadsuitbreidingen van de periode 1960-1980. De ontwikkelde methode zal nu worden getoetst op een typische uitbreidingswijk uit de periode 1960-1980. In het volgende hoofdstuk zullen de resultaten worden behandeld en geëvalueerd. Tevens zal er antwoord worden gegeven op de vraagstelling van dit onderzoek “wat zijn de bijzondere stedenbouwkundige elementen in de grote stadsuitbreidingen van de periode 1960-1980” en “hoe kunnen deze worden behouden bij (her)ontwikkelingen”.

5. Resultaten en discussie

In hoofdstuk 4 is een nieuwe methode samengesteld om de cultuurhistorische waarden te achterhalen van wijken uit de periode 1960-1980. Deze nieuwe methode is toegepast op een wijk uit deze periode. In paragraaf 5.1 worden de resultaten van uitvoering van de methode besproken. In paragraaf 5.2 worden de uitvoering, de methode en de resultaten geëvalueerd en bediscussieerd. Op het eind wordt een korte conclusie gegeven.

5.1 Resultaten

De vraagstelling van het onderzoek is “wat zijn de bijzondere stedenbouwkundige elementen in de grote stadsuitbreidingen van de periode 1960-1980” en “hoe kunnen deze worden behouden bij (her)ontwikkelingen”. De nieuwe methode is toegepast op de wijk de Grote Waal te Hoorn, waaruit een analyserapport is ontstaan die als bijlage II is opgenomen. Middels de stedenbouwkundige theorieën uit hoofdstuk 3 en de resultaten van de analyse worden in paragraaf 5.1.1 de cultuurhistorische waarden behandeld van de Grote Waal. In paragraaf 5.1.2 wordt besproken welke cultuurhistorische waarden moeten worden behouden en hoe dit kan worden gedaan.

5.1.1 Cultuurhistorische waarden Grote Waal

Cultuurhistorische waarden zijn de stedenbouwkundige kwaliteiten/elementen van een wijk die de sociaal-economische, technische en/of ontwerp (gedachte)stromingen van een bepaalde periode representeren en de wijk een identiteit geven. In hoofdstuk 3 zijn de stedenbouwkundige theorieën besproken van de periode 1960-1980. De cultuurhistorische waarden van de periode 1960-1980 zijn dus de stedenbouwkundige elementen in de wijken van de periode 1960-1980 die de theorieën van hoofdstuk 3 representeren, die overeenkomen met die omschrijving. In hoofdstuk 3 is de periode 1960-1980 opgedeeld in de periodes 1960-1970 en 1970-1980. De belangrijkste kenmerken uit deze twee periodes waren:

Voor de periode 1960-1970:

- Rationeel ontwikkelingsproces;
- Rechthoekige compositie van hoog-, middel- en laagbouw;
- Veelvuldig gebruik van stempels;
- De auto heeft een belangrijke rol in het ontwerpplan;
- Functionele eisen liggen ten grondslag aan het ontwerp van woningen.

Voor de periode 1970-1980:

- Het ontwikkelingsproces is een procedure;
- Ontwerpen zijn gericht op kleinschaligheid, dorps en landelijk wonen en eengezins/rijtjeswoningen;
- De auto wordt zoveel mogelijk geweerd, mede door rand- en rondwegen;
- Opkomst van het vlekkenplan met gevolg minder betrokkenheid van stedenbouwkundigen bij het plan, elke architect mag een vlek ontwerpen waardoor zogenaamde bloemkoolwijken ontstaan;
- Woonerven zijn erg populair.

Middels de nieuwe ontwikkelde methode van hoofdstuk 4 is een wijk geanalyseerd uit de periode 1960-1980, de Grote Waal te Hoorn. De Grote Waal is opgebouwd in 4 fasen. Per fase worden hieronder de cultuurhistorische waarden besproken.

Fase 1 is opgebouwd uit drie verschillende stempels, die driemaal zijn toegepast. Deze stempels zijn elk zeer kenmerkend voor de begin jaren 60 met de rechthoekige compositie van laag- en middelhoogbouw en laag-, middel- en hoogbouw. De laagbouw bestaat uit eengezinswoningen, met op de begane grond soms een garage. De middelhoogbouw bestaat voornamelijk uit portiekflats zonder lift. In de hoogbouw zitten zowel maisonnettes als gelijkvloerse appartementen. De Sterflats die langs de dijk staan, die een belangrijk onderdeel uitmaken van één van de stempels, zijn tevens een kenmerkend element voor de wijk doordat ze al van verre zijn te zien. Tevens zijn deze drie flats gebaseerd op de SAR-methodiek, een zeer bekende methodiek uit de eind jaren 60, begin jaren 70 ontworpen door Habraken, die echter nauwelijks in de praktijk is toegepast. Een uitzonderlijk object daarom.

Aan de bebouwing in fase 2 is duidelijk te zien dat het eind jaren 60, begin jaren 70 is ontworpen. De bebouwingblokken zijn nog wel rechte blokken maar verspringen wel van elkaar. Het verhoogde loopniveau is een uiting van de stroming dat voetgangers zich veilig moesten kunnen voortbewegen zonder storing ter ondervinden van de auto. De brug over de hoofdweg, wat het loopniveau aan beide kanten van de wijk verbond, is al verdwenen. Daarvoor liep de verhoogde looproute vanaf de dijk, langs woningen, door het (verhoogde) wijkwink centrum met alle voorzieningen, langs woningen, door tot de spoorlijn waar een station was toebedacht.

De stromingen van kleinschaligheid, grondgebonden eengezinswoningen en de woonerfstructuur zijn mede terug te zien in fase 3. Op de hoofdweg van de wijk na, is in deze fase geen onderscheid tussen weg, fietspad en trottoir. Hoewel alle woningen zijn af te leiden van hetzelfde basismodel is er tussen de woningen veel diversiteit door spiegeling en verplaatsing van elementen. Bijna alle woningen zijn grondgebonden eengezinswoningen, met een klein aandeel aan twee-onder-een-kap woningen en boven- en onderwoningen. Door de woonerfstructuur zijn er veel hofjes en nauwelijks rechte wegen. Mede door de bebouwingsstructuur is er veel openbaar groen wat de buurt een groen/landelijke sfeer geeft.

Fase 4 bestaat uit zes vlekken, ontworpen door zes verschillende architecten, waardoor er veel variatie is. Binnen deze zes deelplannen is de woonerfstructuur toegepast, zoals bij fase 3. Ook hier zijn veel hofjes, nauwelijks rechte wegen, veel openbaar groen en zijn naast de hoofdronweg en aftakkingen geen onderscheid tussen weg, fietspad en trottoir. De rondweg is een nieuw element en typisch voor de eind jaren 70. Ook hier zijn bijna alle woningen grondgebonden eengezinswoningen en bestaat slechts een klein deel uit twee-onder-een-kap woningen en boven- en onderwoningen.

5.1.2 Te behouden cultuurhistorische waarden

De stedenbouwkundige theorieën zijn dus door heel de wijk goed te zien. De gehele wijk is eigenlijk een representatie van de betreffende periode waarin deze is gebouwd en dus van cultuurhistorische waarde. Toch kan niet alles worden behouden zoals het is gerealiseerd. De wensen en eisen die worden gesteld aan woningen en de woonomgeving zijn aan verandering onderhevig. Een wijk uit de periode 1960-1980 voldoet niet meer aan de wensen van deze tijd, met als gevolg dat steeds minder mensen graag daar willen wonen waardoor de kwaliteit, zowel fysiek, economisch als sociaal gezien, steeds slechter wordt. De vraagstelling van het onderzoek wordt daarmee eigenlijk welke verbeteringen kunnen aan de wijken van de periode 1960-1980 worden toegepast zodat de wijk voldoet aan de huidige eisen en wensen, fysiek, economisch en sociaal, met zoveel mogelijk behoud van de oorspronkelijke stedenbouwkundige elementen.

Een van de huidige stedenbouwkundige stromingen is het mixen van diverse type woningen mede om daarmee ook een mix te realiseren van verschillende sociaal-economische groepen. In de architectuur en stedenbouwkundige opzet is op het moment een dubbelsporige stroming waarneembaar, enerzijds gericht op overzichtelijkheid waarbij veel gebruik wordt gemaakt van rechte lijnen, anderzijds gesloten met veel hofjes en ronde vormen. De stempels met de rechthoekige composities van hoog-, middel- en laagbouw, zoals die in fase 1 van de Grote Waal zitten, kunnen met de volgende aanpassingen passend worden gemaakt aan bovengenoemde stromingen. Commentaar bij (eengezins)woningen in jaren 60 wijken is vaak dat de isolatie beperkt is, de woningen te klein zijn en voornamelijk worden bewoond door sociaal/economisch mindere groepen. Dit laatste komt doordat bijna alle woningen sociale huurwoningen zijn. Door echter de woningen te verbeteren door isolatie aan te brengen, ze te vergroten door bijvoorbeeld een kap erop te zetten en/of een erker aan te bouwen zoals bijvoorbeeld in Assen en Roosendaal is gedaan (zie de foto's hieronder) en een (groot) deel van de woningen in de koopsector te brengen, worden deze minpunten ondervangen. Huiseigenaren zorgen over het algemeen beter voor hun woning en de woonomgeving dan huurders en hebben over het

algemeen meer te besteden. Dit komt ten goede aan het woonmilieu en de beoogde mix van verschillende sociaal-economische groepen. De meergezinswoningen in de middel- en hoogbouw, zoals

portiekwoningen en de Sterflats, kunnen door verbeteringen en het plaatsen van een lift (indien die er nog niet is) geschikt worden gemaakt voor senioren. Zoals verschillende onderzoeken hebben aangetoond, waaronder die van de Stec Groep, is er in de toekomst een groot tekort aan seniorenwoningen. Waarom nu zoveel nulredenwoningen slopen wanneer deze over een aantal jaren zo hard nodig zijn. Er is tevens veel openbare ruimte en groen, wat fijn is voor ouderen. Zij hoeven het niet te onderhouden, maar kunnen er wel van genieten. Naast het geschikt maken van de woningen dient er nagedacht te worden over de extra verzorging en ondersteuning die ouderen nodig hebben en hoe dit te verzorgen. Aan dit laatste dient echter hoe dan ook aandacht aan te worden besteedt. Het geschikt maken van meergezinswoningen voor senioren komt ook ten goede aan de gewenste mix in een wijk en de sociale controle overdag. De auto speelde in de jaren 60 een belangrijke rol bij het ontwerpen, daarnaast is er ook veel openbare ruimte die deels ter beschikking van parkeren kan worden gesteld. De parkeergelegenheid, wat een hot issue is vandaag de dag, zal daarom geen probleem vormen.

Het verhoogde looppniveau, zoals in fase 2, is ideaal voor kinderen en ouderen in verband met veiligheid. Het verhoogde looppniveau moet wel ergens naar toe leiden, liefst een verkorte route en goed verlicht zijn. Zo zou in fase 2 van de Grote Waal de brug over de hoofdweg weer terug moeten worden gebracht, zodat mensen veilig van de ene kant naar de andere kant van de hoofdweg kunnen komen en makkelijk van en naar de dijk en het wijkwinkelcentrum. Tevens dient goed te worden gekeken naar de opgang naar het verhoogde looppniveau en naar de gebruiksvriendelijkheid. De architectuur en stedenbouwstroming die meer gericht is op (gesloten) hofjes en ronde vormen is terug te zien in de woonerfstructuur, zoals die is toegepast in fase 3 en 4. Al zijn er in de jaren 70 al meer koopwoningen gebouwd, iets minder dan de helft van de woningen, het is wenselijk om een deel van de sociale huurwoningen te verkopen. Als ideaal wordt gezien 30% huurwoningen, het liefst gespreid. Door verkoop kunnen ook de huur- en koopwoningen iets meer met elkaar worden gemixt. De woningen zijn voornamelijk grondgebonden eengezinswoningen en hebben daardoor een goede marktpotentie omdat daar de meeste vraag naar is. Ze vallen voornamelijk in het goedkope en het middeldure segment. Doordat al een vrij groot deel (in verhouding tot de jaren 60) koopwoningen zijn, zullen deze twee fasen naar verwachting ook maar beperkt fysiek, sociaal en economisch afzakken. Het vele openbaar groen is ook aan veroudering onderhevig. Nu na zo'n dertig jaar dient de gemeente (eventueel samen met de corporatie) weer een keer een grote investering te doen in het groen. Deels dient het groen te worden verdund en deels opnieuw te worden aangeplant. Omdat veel openbaar groen om veel onderhoud en geld vraagt is het een idee om een fonds op te richten waar gemeente, corporatie en bewoners geld inleggen voor het openbaar groen. De wijk blijft mooier, er is meer woongenot en de waarde van de woningen stijgt. Tevens stimuleert dit de betrokkenheid van bewoners bij het groen, wat past bij de tendens van de "mondige burger". Doordat er geen onderscheid is tussen weg, fietspad en trottoir binnen de woonerven, maken auto's, fietsers en voetgangers allemaal gebruik van dezelfde weg. Dit kan gevaarlijk en onoverzichtelijke situaties opleveren, met name voor kinderen. De bestaande infrastructuur zou kunnen worden verbeterd door onderscheid te maken middels verschillende kleuren bestrating voor de trottoir, parkeren en de weg voor de auto's en fietsers. Om het parkeren goed te ordenen zou een klein deel van het openbaar groen kunnen worden omgezet in parkeerplaatsen. Een positief punt is de onderscheidende elementen per woninggroep, in fase 3 iets bescheidener dan in fase 4. Dit past goed bij de huidige cultuur dat mensen zich willen onderscheiden, op zoek naar eigen identiteit en individualiteit. Dit positieve punt zou nog iets kunnen worden geaccentueerd middels onderscheidende elementen in de openbare ruimte als verlichting, bankjes en groen.

Wanneer grotere aanpassingen nodig zijn in de wijk om fysieke, sociale en/of economische redenen wegen de volgende punten in ieder geval het zwaarst in het behouden van de cultuurhistorische waarden in wijken van de periode 1960-1980.

De stedenbouwkundige opzet, de structureringen van woonblokken, openbare ruimte, groen en water ten opzichte van elkaar of te wel de indeling van de wijk, is het meest kenmerkende in de wijken van de periode 1960-1980. De stempels met rechthoekige composities zijn het meest kenmerkend voor de jaren 60 en voor de jaren 70 de woonerfstructuur of ook wel de bloemkoolstructuur genoemd.

Wanneer deze opzet behouden wordt blijft de sfeer van de wijk voor een belangrijk deel hetzelfde, ook als bepaalde bouwblokken verdwijnen voor nieuwe bouwblokken. De opzet weegt het zwaarst in de

uitstraling van de wijk, de representatie van de periode 1960-1980 en dus in het behouden van de cultuurhistorische waarden.

Naast de stedenbouwkundige opzet weegt de architectuurstijl zwaar bij de uitstraling van de wijk. In de jaren 60 was de architectuur, net als de opzet, erg rechthoekig. In de huidige moderne stijl zit dit ook, de moderne stijl dient dus te worden aangehouden. De binnenkant van de woningen kan geheel passend worden gemaakt aan de wensen en eisen van nu. De architectuur van de jaren 70 werd vooral gedomineerd door de Nieuwe Truttigheid. Deze architectuurstijl bestond voornamelijk uit het koppelen en schakelen van diverse elementen aan/met elkaar. Daarnaast was er ook veel variëteit doordat elk bouwblökkengroep werd ontworpen door een andere architect. Om deze sfeer/uitstraling te behouden moeten nieuw te bouwen elementen passen binnen de architectuurstijl van de periode 1960-1980, de kenmerken van deze periode moeten worden opgenomen in de nieuwe ontwerpen.

Het laatste element wat zwaar weegt in het behouden van de cultuurhistorische waarden zijn de meergezinswoningen in de portiekflats en flatgebouwen gebouwd in de jaren 60. Kenmerkend voor de wijkdelen gebouwd in de jaren 60 zijn de veel gebouwde meergezinswoningen. Zo konden er snel veel woningen worden gebouwd en was er veel openbare ruimte waarvan men gezamenlijk kon genieten. Door de vele openbare ruimte zou tevens de eenzaamheid van mensen worden ondervangen. De afgelopen jaren/decennia's was de vraag naar meergezinswoningen vele malen kleiner dan naar eengezinswoningen. De bevolkingssamenstelling wijzigt echter, er komen steeds meer senioren. Voor senioren zijn deze meergezinswoningen met bijhorende omgeving juist ideaal. Dus naast dat de meergezinswoningen zeer kenmerkend en dus van cultuurhistorische waarde zijn voor de jaren 60 zijn ze ideaal voor de grote groep senioren die steeds groter wordt de komende decennia.

Besproken is welke elementen en hoe deze in de wijken van de periode 1960-1980 kunnen worden behouden en welke elementen het belangrijkste zijn. De vraag is nu hoe kan ervoor worden gezorgd dat dit ook in de praktijk gebeurt. De gemeente heeft, zoals behandeld in hoofdstuk 4, een belangrijke rol hierin.

Om alle partijen inclusief de gemeente bewust te laten worden van de cultuurhistorische waarden in de Grote Waal is begin 2008 een presentatie gegeven in het Architectuur Centrum van Hoorn. Hier zijn o.a. de resultaten van de analyse gepresenteerd. Naast veel particuliere geïnteresseerden waren er ook medewerkers en bestuurders van de woningbouwcorporatie Intermaris en de gemeente Hoorn aanwezig. Inmiddels heeft de corporatie ook een onderzoek lopen naar de wijk en de toekomstmogelijkheden ervan. Daarnaast zijn sinds kort, mede door het onderliggende onderzoek, de gemeente en de corporatie samen bezig een projectteam op te richten en een workshop op te zetten. Hun doel is om gezamenlijk te komen tot een toekomstvisie en een toekomstplan voor de Grote Waal. Zowel in het projectteam als in de workshop zullen de resultaten van de cultuurhistorische analyse worden meegenomen. De gemeente en de corporatie zijn zich er van bewust dat er cultuurhistorische waarden zijn in de wijk en dat daar ook naar gekeken moet worden. In hoeverre de cultuurhistorische waarden blijven behouden wanneer er vernieuwing en/of herstructurering plaats vindt zal de toekomst nog moeten uitwijzen.

Wat nu is gebeurd is voornamelijk gedaan middels de tweede generatie instrumenten zoals is besproken in hoofdstuk 4, contract/afsprakenvorming, persoonsgerichte instrumenten en communicatie. De gemeente kan echter ook gebruik maken van de eerste generatie sturingsinstrumenten wanneer het behoud van de cultuurhistorische waarden met de andere instrumenten niet genoeg wordt gewaarborgd. De gemeente kan de te behouden cultuurhistorische waarden vastleggen in de welstandsnota, de structuurvisie, het beeldkwaliteitsplan en het bestemmingsplan. Bouwvergunningen die worden aangevraagd worden getoetst aan deze elementen (met uitzondering van de structuurvisie, die voornamelijk ondergrond biedt aan de andere plannen). Aan echt uitzonderlijke elementen, zoals de Sterflats, is het verstandig de monumentstatus te geven. Veranderingen waarvoor geen bouwvergunning nodig is glijpen er anders doorheen. Tevens zijn er nog verschillende subsidieregelingen die het aantrekkelijk kunnen maken voor partijen om goed om te gaan met de cultuurhistorische waarden.

5.2 *Discussie*

In deze paragraaf worden de uitvoering van de methode en de resultaten geëvalueerd en bediscussieerd. In paragraaf 5.2.1 wordt de uitvoering van de methode geëvalueerd, in paragraaf 5.2.2 de methode zelf en in paragraaf 5.2.3 de resultaten van de Grote Waal.

5.2.1 *Toepassing methode*

De cultuurhistorische waarden van de Grote Waal zijn bepaald aan de hand van de analyse. De analyse is uitgevoerd middels de ontwikkelde methode uit hoofdstuk 4. In deze paragraaf wordt de toepassing van de methode besproken, wat ging goed en wat niet.

De analyse heeft gezorgd voor een uitgebreid rapport over de Grote Waal. De reacties van zowel de gemeente als van de corporatie waren positief op de presentatie van de analyse. De gemeente was er zelfs zo positief over dat ze er een publicatie van willen maken, over de wijk en de cultuurhistorische geschiedenis ervan. Het feit dat de gemeente samen met de corporatie bezig is een projectteam op te richten en een workshop op te zetten waar deze analyse terugkomt, toont ook aan dat de resultaten van de analyse belangrijk worden gevonden. De resultaten zullen worden meegenomen in het proces naar een toekomstvisie en plan. Dit is al een hele belangrijke stap. De methode behaald hiermee in ieder geval het doel dat er aandacht is voor de cultuurhistorische waarden in wijken van de periode 1960-1980. In dat opzicht is de methode dus een goede en geslaagde methode. De complete analyse heeft gemeente en corporatie inzicht gegeven in de cultuurhistorische waarden van de wijk. Of in de toekomst de cultuurhistorische waarden werkelijk behouden blijven bij herstructureringen moet nog blijken.

De toepassing van de methode kan echter op een paar punten nog verbeteren.

De uitvoering van de analyse heeft veel tijd gevraagd. De analyse is door één persoon uitgevoerd en bestaat uit 21 vragen en 15 kaarten die heel divers zijn. Één persoon is geen specialist op alle gebieden dus vroegen bepaalde elementen om extra verdieping en daardoor tijd. De beschrijving van de stedenbouwkundige gedachten en ontwikkelingen tijdens de realisatie van de wijk, vraag 2 van de analyse, heeft de meeste tijd gevraagd. Alle documenten over deze wijk, uit de realisatieperiode zijn opgevraagd bij twee archieven. Dit leverde letterlijk bergen aan informatie op, de selectie van wat relevant is en wat niet was erg lastig. Uiteindelijk zijn voornamelijk de bebouwingsvoorstellen en toelichtingen van bestemmingsplannen/-wijzigingen beschreven. Voor de overige vragen van de analyse was de informatie beperkter en daardoor moeilijker te vinden. Belangrijke informatiebronnen waren (oud) medewerkers van de gemeente zoals de wijkcoördinator, een stedenbouwkundige, voormalig gemeentearchitect en de oud-directeur openbare werken. Daarnaast zijn ook veel vragen beantwoord door de wijk in te gaan en de wijk goed te bekijken.

Deze twee problemen zijn te ondervangen door de analyse met een team uit te voeren. Het team kan het best bestaan uit deels gemeenteambtenaren, zij hebben een kennisnetwerk binnen de gemeente, en deels ingehuurde specialisten die ervaring hebben met de methode, zij weten welke informatie van belang is, wat mogelijke informatiebronnen zijn en kunnen het proces van samenwerken coördineren. De beoogde 15 kaarten zijn uiteindelijk 14 kaarten geworden. De landmarks en zichtlijnen van de wijk zijn duidelijker wanneer deze in één kaart worden verwerkt. De kaarten zijn goed te vervaardigen wanneer het vragendeel van de analyse is afgerond.

5.2.2 *Evaluatie methode*

De methode voor de analyse is in hoofdstuk 4 samengesteld aan de hand van verschillende methodes die al eerder waren toegepast op vroeg naoorlogse wijken. De verwachting was dat wanneer deze methodes werden samengevoegd er een complete methode zou zijn. Tijdens de uitvoering van de analyse bleken nog drie vragen te ontbreken, namelijk:

- Wat voor gebied was het voor de betreffende wijk werd gerealiseerd en is daarvan nog iets terug te zien;
- Wat zijn de zwakke punten van de wijk;
- Wat is het politieke standpunt ten opzichte van de wijk en (zijn) cultuurhistorische waarden.

Cultuurhistorische waarden zijn er van elke periode. Wanneer in de wijk elementen zitten van een verder verleden is het van belang dat dit bekend is zodat ook hiermee rekening kan worden gehouden. Tevens kan deze kennis ideeën geven voor herontwikkelingen in de wijk.

In de vragenlijst staat wel de vraag wat de sterke punten zijn van de wijk, maar niet wat de zwakke punten zijn. Van belang is dat de zwakke punten ook in beeld worden gebracht, want dit zijn vaak de plekken waar het eerst verandering zal (moeten) worden aangebracht.

Zoals eerder is aangegeven heeft de gemeente een belangrijke rol in het behouden van de cultuurhistorische waarden, zij hebben de meeste instrumenten daarvoor. De aansturing en het beleid komt voor een groot deel vanuit de politiek, de gemeenteraad en de wethouders. De politieke samenstelling verschilt per gemeente. De ene gemeente heeft een meer conservatieve houding, de ander meer progressief. De ene gemeente zal daarom meer gericht zijn op het behouden van de geschiedenis van de stad, terwijl de andere voorstander is van algehele vernieuwing. Daarom is het van belang om te onderzoeken hoe de politieke samenstelling is van de gemeenteraad. Rekening dient tevens te worden gehouden met gemeentelijke verkiezingen waardoor de politieke samenstelling kan wijzigen.

De nieuwe complete ontwikkelde methode is opgenomen in bijlage IV.

Het doel was om middels de nieuw ontwikkelde methode in hoofdstuk 4 de bijzondere stedenbouwkundige elementen te kunnen benoemen, de cultuurhistorische waarden. Gezien de resultaten in paragraaf 5.1 is het gelukt om de cultuurhistorische waarden te benoemen en aan te geven hoe deze te kunnen behouden. Dit was het doel van het onderzoek. Kanttekening hierbij is dat elke wijk in bepaalde opzichten anders is, zoals de (geografische) omgeving van wijken. Daarnaast kunnen wijken ook stedenbouwkundige bijzonderheden hebben die wel kenmerkend zijn voor hun tijd, maar toch ook uitzonderlijk. Dit probleem kan overigens worden opgelost door de nieuwe methode toe te passen met daarbij meegenomen de punten uit de vorige subparagraaf. Dan wordt de wijk goed doorgelicht op bijzonderheden, de achterliggende gedachtes bij de realisatie en op de sterke en zwakke punten.

Een andere kanttekening bij de resultaten is dat, zoals eigenlijk al is aangegeven in het conceptueel model, de drie pijlers fysiek, economisch en sociaal ook van belang zijn bij herontwikkeling. Bij de samenstelling van de nieuwe methode en in paragraaf 5.1.2 is hiermee deels al rekening gehouden en meegenomen. Maar wijken verschillen ook in de (verwachte) samenstelling van de verschillende leeftijds-, inkomens- en bevolkingsgroepen, waardoor ook de problemen en oplossingen verschillend kunnen zijn. De ene wijk zal daarom bijvoorbeeld meer op de vergrijzing in moeten spelen dan de andere. Voordat de resultaten van paragraaf 5.1.2 worden omgezet in beleid moeten deze daarom worden afgewogen ten opzichte van de onderzoeksresultaten van de drie andere pijlers.

Hoe bijzonder namelijk iets misschien cultuurhistorisch gezien is, het kan vanwege het sociaal, economisch en/of fysieke aspect niet reëel zijn om het te behouden.

Wanneer nog geen onderzoek is gedaan naar de drie pijlers is het verstandig om eerst de resultaten af te wachten van de toepassing van de ontwikkelde methode op de betreffende wijk. Zoals vermeld zijn de drie pijlers fysiek, economisch en sociaal al deels meegenomen in de ontwikkelde methode.

Wanneer hieruit blijkt dat nader onderzoek gewenst is naar één of meer van de drie pijlers kan dit alsnog worden gedaan op de gewoonlijke wijze waarop deze drie pijlers worden onderzocht bij herstructurering.

Pluspunt van de methode is, dat er geen punten worden behandeld die tijdsgebonden zijn. Hierdoor kan de methode ook op wijken van andere tijdspannes worden toegepast.

5.2.3 Toepassing resultaten op jaren 60 en 70 wijken

De analyse van de Grote Waal en de resultaten in paragraaf 5.1.1 gaven een gezicht aan hoe een typische wijk uit de periode 1960-1980 er uit ziet. Hoe de stedenbouwkundige theorieën van de periode 1960-1980 resulteerden in plannen en vervolgens in een concrete wijk. Met deze kennis is ook naar andere wijken gekeken of daar diezelfde elementen zichtbaar zijn. Wanneer dezelfde elementen in de wijken van dezelfde periode terugkomen kan geconstateerd worden dat de cultuurhistorische waarden dezelfde zijn en de resultaten van paragraaf 5.1.2 daarop ook van toepassing zijn. Middels de

site's www.local.live.com en funda.nl (om de bouwjaren te achterhalen) zijn diverse wijken door heel Nederland bekeken. Zoals verwacht zijn dezelfde stedenbouwkundige opzet en elementen terug te zien bij de diverse wijken uit de periode 1960-1980 als in de Grote Waal. In bijlage III zijn luchtfoto's opgenomen van een aantal wijken zoals de Wheermolen in Purmerend en De Marken in Almere. Doordat de wijken uit de periode 1960-1980 er vergelijkbaar uit zien, dezelfde stedenbouwkundige opzet en elementen terug te zien zijn, zijn de resultaten van de Grote Waal hoogstwaarschijnlijk toepasbaar op de andere uitbreidingswijken uit de periode 1960-1980. De resultaten zoals die zijn besproken in paragraaf 5.1.2 kunnen daarom breed worden toegepast.

5.3 Conclusie

De vraagstelling van het onderzoek is “wat zijn de bijzondere stedenbouwkundige elementen in de grote stadsuitbreidingen van de periode 1960-1980” en “hoe kunnen deze worden behouden bij (her)ontwikkelingen”. In paragraaf 5.1 is behandeld wat de cultuurhistorische waarden zijn en hoe deze kunnen worden behouden. De conclusie was eigenlijk dat de gehele wijk een representatie is van een bepaalde periode. Echter, niet alles kan worden behouden zoals het is, omdat de kwaliteit te ver afzakt in vergelijking met de huidige wensen en eisen van de woonconsument. In paragraaf 5.1.2 zijn daarom manieren besproken hoe de cultuurhistorische waarden kunnen worden behouden, maar de kwaliteit wel dusdanig wordt geüpgrade, verbeterd dat het past bij de tijd. Indien toch grotere aanpassingen nodig zijn in de wijk wegen de aspecten stedenbouwkundige opzet, architectuurstijl en de meergezinswoningen van de jaren 60 het zwaarst. Deze drie elementen representeren de cultuurhistorische waarden van de periode 1960-1980 het best. De resultaten van paragraaf 5.1 zijn beschreven op basis van het analyseren van een typische uitbreidingswijk uit de periode 1960-1980, de Grote Waal. Om te achterhalen of andere wijken uit de periode 1960-1980 dezelfde cultuurhistorische waarden hebben zijn diverse wijken door heel Nederland vergeleken met de Grote Waal middels satellietbeelden. De andere wijken, wijken stedenbouwkundig niet wezenlijk af van de Grote Waal. De resultaten zoals die zijn besproken voor de Grote Waal zijn daarom ook van toepassing op de andere uitbreidingswijken uit de periode 1960-1980. Het gaat dan met name om de resultaten van paragraaf 5.1.2. Wel dient hierbij een kanttekening te worden gemaakt. Zoals besproken is in paragraaf 5.2.2 is niet elke wijk hetzelfde en zijn naast de cultuurhistorische waarden het fysieke, economische en sociale aspect van de wijk van belang om de wijk gezond te houden. Door de ontwikkelde methode van hoofdstuk 4 toe te passen kan een uitgebreide analyse worden gemaakt van de wijk en een deel van deze aspecten worden achterhaald. Wanneer de fysieke, economische, sociale en wijk specifieke aspecten in beeld zijn gebracht dient te worden gekeken of deze niet in strijd zijn met de resultaten van paragraaf 5.1.2. Indien dit niet het geval is kunnen de resultaten van paragraaf 5.1.2 worden omgezet in beleid en worden toegepast. Indien er wel tegenstrijdigheden zijn dienen deze te worden meegenomen in de transformatie van de resultaten in het beleid voor die specifieke wijk. Het maken van een concreet toekomstplan, beleidsplan, dat op alle wijken uit de periode 1960-1980 kan worden toegepast, is daarom niet mogelijk.

6. Conclusie en aanbevelingen

De vraagstelling voor het onderzoek was “wat zijn de bijzondere stedenbouwkundige elementen in de grote stadsuitbreidingen van de periode 1960-1980” en “hoe kunnen deze worden behouden bij (her)ontwikkelingen”. Met bijzondere stedenbouwkundige elementen wordt bedoeld de cultuurhistorische waarden van de wijk wat betekent *de stedenbouwkundige kwaliteiten/elementen van een wijk die het sociaal-economische, technische en/of ontwerp (gedachte)stromingen van een bepaalde periode representeren en de wijk een identiteit geven.*

Middels onderliggend onderzoek is er antwoord gegeven op deze vraagstelling. De cultuurhistorische waarden van de grote stadsuitbreidingen van de periode 1960-1980 is de gehele wijk. In de gehele wijk zijn de stedenbouwkundige theorieën goed te zien. Wijken gerealiseerd in de periode 1960-1980 zijn dus als geheel een representatie van deze periode. Het is echter niet realistisch om alles te willen behouden zoals het is. Voornamelijk omdat het niet meer voldoet aan de eisen van deze tijd, met als gevolg dat steeds minder mensen graag daar willen wonen waardoor de kwaliteit, zowel fysiek, economisch als sociaal gezien, steeds slechter wordt. Deze wijken moeten dus verbeterd worden zodat ze passen bij de huidige wensen en eisen, maar wel op dusdanige wijze dat zoveel mogelijk de oorspronkelijke stedenbouwkundige elementen worden behouden. Manieren waarop dit kan worden gedaan:

- Goed isoleren van de woningen middels vloer-, muur- en dakisolatie en dubbel glas;
- Bij de eengezinswoningen uitbouw plaatsen die past bij de architectuurstijl van de woning en buurt;
- Liften plaatsen bij portiekflats;
- Meergezinswoningen geschikt maken voor senioren;
- Verspreid huurwoningen verkopen tot een aandeel van 30% huurwoningen in de buurt/wijk is bereikt;
- Het verhoogd loopniveau gebruiksvriendelijk en doelmatig maken, dat het ergens naar toe lijkt;
- Onderscheid maken tussen stoep, parkeren en de weg door kleurgebruik in de bestrating;
- Het openbaar groen vernieuwen en daarna een fonds oprichten voor het onderhoud er van;
- Bij de woonerven iets meer parkeerplaatsen realiseren;
- Onderscheidende elementen accentueren.

Wanneer grootschaliger ingrepen nodig zijn in de wijk om fysieke, economische en of sociale redenen, dienen in ieder geval de volgende elementen te worden behouden in de wijk om de cultuurhistorische waarden van de periode 1960-1980 te waarborgen:

- De stedenbouwkundige opzet, de structureringen van woonblokken, openbare ruimte, groen en water ten opzichte van elkaar, de indeling van de wijk. Wanneer deze opzet, de stempels en bloemkoolstructuur, behouden wordt blijft de sfeer van de wijk voor een belangrijk deel hetzelfde. Ook als bepaalde bouwblokken verdwijnen voor nieuwe bouwblokken;
- De architectuurstijl, van de jaren 60 de rechthoekige composities en van de jaren 70 de opbouw van elementen en mix van ontwerpen per bouwblokgroep. Het gaat hierbij voornamelijk om de uitstraling van de buitenkant. De binnenkant kan geheel worden gerealiseerd naar huidige wensen;
- De meergezinswoningen in het wijkdeel van de jaren 60. Deze woningen en de bijhorende openbare omgeving zijn zeer kenmerkend voor de jaren 60 en zeer geschikt te maken voor de snel groeiende groep senioren.

Om te zorgen dat de cultuurhistorische waarden ook door ontwikkelaars en corporaties worden gerespecteerd en zich aan bovenstaande wijze houden heeft de gemeente verschillende instrumenten. De instrumenten zijn op te delen in eerste en tweede generatie instrumenten. De eerste generatie instrumenten, gebaseerd op wetgeving, zijn het bestemmingsplan, de welstandsnota, het beeldkwaliteitsplan, de structuurvisie en subsidieregelingen. Door middel van de eerste vier instrumenten kunnen de cultuurhistorische waarden worden vastgelegd, aan de eerste drie worden vervolgens bouwplannen getoetst. Aan echt uitzonderlijke elementen is het verstandig de monumentstatus te geven. Tweede generatie instrumenten zijn contract/afsprakenvorming zoals intentieovereenkomsten, persoonsgerichte instrumenten zoals mediation en communicatie zoals presentaties en exposities.

Aan deze uitkomsten zit een beperking. Hoewel de wijken uit de periode 1960-1980 stedenbouwkundig niet wezenlijk van elkaar af wijken, kunnen wijken verschillen op sociale, economische, fysieke of wijk specifieke aspecten. Het is daarom aan te bevelen om voordat bovenstaande conclusies worden omgezet in beleid deze aspecten voor de betreffende wijk nader te bekijken. Dit kan worden gedaan middels de ontwikkelde methode in dit onderzoek.

Na evaluatie van de ontwikkelde methode bestaat de methode uit 24 vragen en 14 op te stellen kaarten. De methode is terug te vinden in bijlage IV. De methode gaat niet diep in op de aspecten sociaal, economisch en fysiek. Wanneer na de resultaten blijkt dat nader onderzoek wenselijk is naar het sociale, economische en/of fysieke aspect kan dit worden gedaan via de gebruikelijke wijze waarop deze drie pijlers worden onderzocht bij herstructurering.

In de ontwikkelde methode zitten geen tijdsgebonden elementen of elementen die botsen met de belangrijkste stedenbouwkundige theorieën van de periode 1960-1980. Deze methode kan daarom breed worden toegepast op de wijken uit de periode 1960-1980.

Bij het toepassen van de methode is het aan te bevelen om de analyse te laten uitvoeren door een team van mensen. Het team kan het best bestaan deels uit mensen van de gemeente, zij kennen de stad en de wijk en hebben hun netwerk binnen de gemeente en deels uit mensen die gespecialiseerd zijn in het uitvoeren van de analyse. Het is verstandig om ook gespecialiseerde mensen in het team te hebben omdat zij uit ervaring weten welke informatie van belang is, wat mogelijke informatiebronnen zijn en zij kunnen het proces van samenwerken coördineren.

Wanneer de sociale, economische, fysieke en wijk specifieke aspecten zijn achterhaald dient er te worden gekeken of dit tegenstrijdigheden oplevert met de resultaten van dit onderzoek. Indien er geen tegenstrijdigheden zijn kunnen de resultaten worden omgezet in gemeentelijk beleid. Indien er wel tegenstrijdigheden zijn, dienen deze, bij de omvorming van de resultaten in gemeentelijk beleid, te worden meegenomen.

Tot slot zijn er nog een aantal algemene aanbevelingen voor een gemeente om ervoor te zorgen dat het proces van het integreren van de cultuurhistorische waarden in herontwikkelingsplannen soepel(er) verloopt.

- Geef als gemeente al vroeg aan in beleidsplannen wat de gemeentelijke visie is over de positie van cultuurhistorische waarden in het algemeen. Ontwikkelaars en corporaties weten dan ook al vroegtijdig waar ze aan toe zijn, welke richtlijnen gelden op dit gebied.
- Betrek de cultuurhistorische waarden zo vroeg mogelijk in het ontwikkelingsproces/toekomstplan van de wijk. Dan heeft het de grootste slagingskans om goed in te kunnen worden gepast.
- Wijs ontwikkelaars en corporaties op de (economische) meerwaarde van het integreren/respecteren van de cultuurhistorische waarden. Wanneer zij zich realiseren dat er voor hun ook voordelen aan zitten, zijn ze eerder geneigd om mee te anticiperen om de cultuurhistorische waarden te behouden.
- Formuleer in het begin van het proces met partijen gezamenlijk de uitgangspunten met betrekking tot de cultuurhistorie en de stedelijke plannen, dan is ieder van elkaars positie op de hoogte.
- Zorg binnen de gemeente ook voor genoeg politieke aandacht voor de cultuurhistorie, grote besluiten worden namelijk op politiek-bestuurlijk niveau genomen.
- Hou er rekening mee dat bij laagconjunctuur partijen minder gewillig zijn om op een nieuwe wijze te gaan werken en/of extra aspecten mee te moeten nemen. Bezuinigingen spelen dan vaak een belangrijke rol, partijen willen dan zo goedkoop mogelijk een project afronden.

Bronnenlijst

- Appel, R. en Regeer, W. (2006), Mottenballenregeling voor gebouwen?, Real Estate Magazine, 2006 nr. 45, p 38-41
- Ashworth, Graham en Tunbridge (2000), *A geography of heritage; power, culture and economy*, Arnold, Londen/Oxford University Press, New York
- Baarda D.B. , M.P.M. de Goede (2001), *Basisboek methoden en technieken, Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van onderzoek*, Wolters-Noordhoff bv, Groningen/Houten
- Belvédère (2007), *Wat is Belvédère*, <http://www.belvedere.nu/page.php?section=03&pID=1>, 1-8-2007
- Berx, S. (2004), *De dynamiek van de naoorlogse wijk, Een onderzoek naar de sturingsmogelijkheden van de gemeentelijke overheid om cultuurhistorische waarden in de naoorlogse wijken te behouden*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen
- Boer, N. de en D. Lambert (1987), *Woonwijken Nederlandse stedenbouw 1945-1985*, Uitgeverij 010, Rotterdam
- Bouwmeester H. (2003), *Behoedzaam sleutelen aan het geheugen van de stad*, Belvédère nieuws stedelijke vernieuwing, De Eendracht, Schiedam
- Bosma, K. en H. Hellinga (1997), *De regie van de stad II, Noord-Europese stedenbouw 1900-2000*, NAI Uitgevers, Rotterdam, EFL Publicaties, Den Haag
- Colenbrander, B. (2005), *Ja gelukkig, er bestaat culturele planologie, Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening*, nr. 3, 86^e jaargang, Nirov, Den Haag, p 54-56
- Dienst Stadsontwikkeling Utrecht (2006), *Tien naoorlogse wijken van Utrecht. Cultuurhistorisch onderzoek en ruimtelijke analyse*, Gemeente Utrecht, Utrecht
- Ekkers, P (2006), *Van volkshuisvesting naar woonbeleid*, Sdu Uitgevers bv, Den Haag, tweede druk
- Faludi, A. van der Valk, *Rule and order. Dutch planning doctrine in the twentieth century*, Dordrecht, Boston, London; Kluwer Academic Publishers
- Feddes, F. en J. Graaf (2003), *'En ook weemoedigheid die niemand kan verklaren'*, *Stedenbouw & Ruimtelijke Ordening*, 84^e jaargang nr. 3, Nirov, Den Haag
- Gemeente Den Haag (1999), *Wijkplan Duindorp*, <http://denhaag.nl/Docs/dso/Duindorp/WijkplanDuindorpHfdSt2.pdf>, 9-5-2007
- Groenendijk, P., Oostrom, V. van, Vollaard, P (1993); *Moderne architectuur in Nederland: een inleiding in de architectuur van na 1900 in Nederland*, Uitgeverij Remmers Tilburg
- Ibelings, H. (1999), *Nederlandse stedenbouw van de 20ste eeuw*, NAI uitgevers, Rotterdam
- Kuipers, M. (2006), *En dan, wat is cultuur nog in dit land? Epidemisch geheugenverlies in het Nederlandse architectuurlandschap*, *Heemschut*, april 2006, jaargang 83 nr. 2, p 16-18
- Kunstbus (2007), CIAM (1928-1956/59), <http://www.kunstbus.nl/verklaringen/ciam.html> 9-7-2007
- Meijel, L. van (2001) *De naoorlogse wijk in historisch perspectief- de praktijk*, VNG Uitgeverij, Den Haag
- Meurs, P. (2004), *Wie maakt geschiedenis?*, *Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening*, nr. 1, 85^e jaargang, Nirov, Den Haag
- Mispelaar, A. van, Nyst, C. (2006), *De rol van cultuurhistorie in stedelijke projecten*, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort http://www.racm.nl/content/xml_racm%5Con_ge_wederopbouw.xml.asp, 5 juni 2007
- Philippi, G. (2002), *Cultuurhistorie, een vergeten aspect?*, Rijksdienst Monumentenzorg, Universiteit Twente, Zeist/Enschede
- Rijksdienst voor de Monumentenzorg (2000), *De naoorlogse wijk in historisch perspectief- de methodiek*, VNG Uitgeverij, Den Haag

- Röling, L.C. (2006, a) *Recente bouwkunst in de knel, Veel gebouwen al weg voor ze gemist zijn*, *Heemschut*, april 2006, jaargang 83 nr. 2, p 10-11
- Röling, L.C. (2006, b) *Scholing en opleiding schieten tekort, Geef onderwijs terug aan hen die het vak kozen, omdat ze iets aan anderen wilden leren*, *Heemschut*, april 2006, jaargang 83 nr. 2, p 14-15
- Roo, G. de, H. Voogd (2004), *Methodologie van planning*, Uitgeverij Coutinho, Bussum, tweede druk
- Rossem, V. van (2007), *De teloorgang van het stadsbeeld, Perikelen in de stadsvernieuwing*, *ArchitectuurNL*, juni 2007, nr. 6, 62^e jaargang, p 14-16
- Steeg, T. van der en A. Maarse (2007), *Woonerfwijken Keer het tij nu het nog kan*, *Tijdschrift voor de volkshuisvesting*, 13^e jaargang nr. 3, Nirov, Den Haag, p 32-36
- Taverne, E en I. Visser (1993), *Stedenbouw: de geschiedenis van de stad in de Nederlanden van 1500 tot heden*, Uitgeverij SUN Nijmegen
- Taverne, E. (2005), *Kan het erfgoed de ruimtelijke ordening redden?*, *Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening*, nr. 2, 86^e jaargang, Nirov, Den Haag, p 48-52
- Vissers, K., *Welstandsbeleid gemeente Middelburg*, Eindhoven, augustus 2004
<http://www.middelburg.nl/wsb2005/regulier/regulier/stap30/teksten/T06.pdf>, 9-5-2007
- VROM (2006), *Doorlopende tekst wetsvoorstel nieuwe Wet ruimtelijke ordening inclusief Grondexploitatiewet*, Den Haag, <http://www.vrom.nl/pagina.html?id=2706&sp=2&dn=w951>, 17-8-2007
- Wagenaar, C. (2003), *Vlucht uit de werkelijkheid? Belvédère nader bezien*, *Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening*, nr. 3, 84e jaargang, Nirov, Den Haag, p 22-27
- Woertman, S. (2007), *Stedenbouwer in oorlogstijd, De betrokkenheid van Must stedenbouw bij vernieuwing van Amsterdam Nieuw West*, *De Architect*, mei 2007, 38e jaargang, p 40-45

Figuren

B: <http://www.rotterdamers.nl/kleingrut/galerij07.htm>, 2-7-2007

C: <http://www.jacky-o.nl/images/pendrecht/pendrecht.jpg> (9-7-2007)

D: <http://www.bastion-oranje.nl/41.htm> (9-7-2007)

E: <http://www.historieleusden.nl/Wijk-Rozendaal.htm> (9-7-2007)

F: http://www.nai.nl/.../040618_debat_jaren70.html (9-7-2007)

Interviewlijst

Abrahamse J., architectuurhistoricus, gemeente Amsterdam, openinterview over stedenbouwkundig beleid in de jaren '60 en '70;

Buchner J., gemeentelijk architect, gemeente Hoorn, openinterview over de bekende architecten van de jaren '60 en '70 en kenmerken in de architectuur van die periode;

Geurtsen R., directeur van Rein Geurtsen en Partners B.V., telefonisch interview over de opgestelde methode samen met De Lijn, is de methode nog nader toegepast en geëvalueerd, zo ja wat zijn de lessen/wijzigingen in de methode.

Groot K., oud directeur openbare werken, gemeente Hoorn, diepte interview (bijhorende vragen lijst is opgenomen in bijlage IV);

Lee J. van der, architectuurhistoricus, gemeente Hoorn, open interview omtrent de regels van het plaatsen monumenten op een gemeentelijk, provinciale of rijksmonumentenlijst en de regels omtrent monumenten;

Lee T. van der, medewerker ruimtelijke ordening, gemeente Hoorn, openinterview over de regels omtrent het structuurplan/de structuurvisie en het bestemmingsplan in de oude en de nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening;

Marle R., wijkcoördinator (Grote Waal), gemeente Hoorn, openinterview over de Grote Waal, wat voor wijk is het, wat voor mensen wonen er en wat is het imago;

Meurs P., medewerker Steenhuis stedenbouw/landschap, telefonisch interview over de ervaringen met het analyseren van wijken op cultuurhistorische waarden middels de methode van Steenhuis;

Peerdeman T., bouwaanvraag toetser, gemeente Hoorn, openinterview toetsingsgronden voor bouwaanvragen voor “gewone” en monumentale panden;

Pit K., stedenbouwkundige, gemeente Hoorn, openinterview over de stedenbouwkundige kwaliteiten van de jaren '60 en '70 algemeen en de Grote Waal en de huidige stedenbouwkundige stromingen;